ЛЕНИННИҢ ПАРТИЯЗЫНГА АЛДАР!

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 174 (12264) | 1983 чылдың июль 29, пятница | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 коп

Ажылчын аңгының партиязын, эртемниг коммунизниң партиязын, чаа хевирниң партиязын, социалистиг революцияның болгаш коммунистиг тургузуушкуннуң партиязын тургускан РСДРП-ниң Ийиги съездизи ажыттынган хүнден бээр даарта 80 чыл болур. Ол хүн — бүгү делегейниң коммунистиг, ажылчын шимчээшкининге төөгүлүг болуушкун, улуг Ленинниң тургусканы Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының үндезилеттингениниң байырлалы болуп турар.

«Марксизм-ленинизмниң өөредии-биле чепсегленген большевиктер партиязы пролетариаттың болгаш ооң эвилелчилериниң хосталгалыг демиселин баштаан болгаш ажылчы чоннар массаларын тиилелгелиг Октябрьга чедирип келген» деп, «РСДРП-ниң Ийиги съездизиниң 80 чылының дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалында айыткан.

Владимир МАЯКОВСКИЙ

П А Р Т И Я

«ПАРТИЯ»
деп эң-не дээди
улуг сөстү
База катап чайнаар кылдыр
албадаар деп күзедим.
...Онза күштүг,
чаңгыс аай хат —
Партия ол
Чааскаан болза,
кижи дүүрээни ол.
Чаржынчыг-даа,
дайынчы-даа болу албас —
Мөге кижи чааскаан
ону чагырып аар.
Мөлдүк-калдык
ийи-даа кижи бастып болур.
Тарамыктар
партияга чыгаып алза, —
Дайзын,
хору,
холуң көдүр,
өлүп кээп дүш!
Адыштангап салааларды сая-сая,
Аар моң дег чудуруктуг хол —
партия ол.
Чаңгыс боорга —
эге-ле хей,
санга кирбес.
Чаңгыс кижи —
чарлыг мөге,
күштүг-даа бол —
Беш каът,
бедик
бажың туржук,
Беш карыш
токпар безин
угбайн баар.
Чапындыва чыгай
сырый кожалашкан
Саяларның эгиннери — партия ол.
Дузалажып,
партия-биле
демнежип,
Тудугларны
дээрже
бедидер бис.
Партия — ажылчын аңгының хендирбези,
Партия —
бистиң оңмас,
мөңге хереэвис.
Партия —
меңээ өскерилбес,
кара чаңгыс күш.
Бөгүн албаты мен,
а даарта
хаанналганы
Бөмбүрзектиң
картазындан
чүлгүптер мен.
Аңгының мээзи,
аңгының херээ,
аңгының күжү,
аңгының алдары —
партия дээрге ол-дур.
Партия биле Ленин —
ийис төрээн алышкылар,
Чези төөгүге
кым артык үнелиглил?
Ленин деп чугаалааштың,
партия
деп билип аар бис,
Партия деп чугаалаашты,
Ленин
деп билип аар бис.

ЧААРТЫНГАН ЧЕР

Бистиң район Тывага улусчу эрге-чагырганы болгаш Араттың революстуг намын тургузар дээш демисел-биле сырый холбаалыг. Улуг Ленинниң тургусканы Коммунистиг партияның база Октябрьның социалистиг Улуг революциязының салдары-биле 1921 чылда Тывага улусчу революция тиилээн. Ооң соонда күш-ажылчы араттарның мурнунга чаалап алган эрге-чагырганы быжыглаар, экономика болгаш культура талазы-биле хожудангай чорукту ажып эртер сорулга салдынган. Ону чедиишкинниг шиитпирлээринге политиктиг партияны тургузары чугула болу берген.

1921 чылдың октябрь 29-та Өөкте Дыттыг-Арыг деп черге чөвүлел хурал болган. Ук хурал төөгүге намның баштайгы чөвүлел хуралы болуп кирген. Оргбюро намның ийиги чөвүлел хуралын 1922 чылдың февраль 28-те Туранга чыылдырган, ол херек кырында ТАР-ның бирги съездизи болган. Съезд намның түр Уставын хүлээп алган болгаш Төп комитетти соңгаан.

Совет Эвилелиниң хүн бүрү акы-дуңма дузаламчызының ачызында Тываның экономиказы болгаш культуразы хөгжүп турган.

1944 чылдың октябрь 11-де Совет Эвилелиниң составынга Тыва эки тура-биле каттышкан. Ол — тыва улустуң бурунгаар хөгжүлдезинге кайгамчыктыг улуг орукту ажыткан. Ооң чижээн бистиң райондан тодаргайы-биле көргүзүп болур. Быдаргай, көшкүн чораан араттар коллективтиг ажыл-агыйже киргеш, чаа совет амыдыралды тургузуп эгелээн. Мурнунда аът өртээр өрген турбаан черлерге суурлар, сүт-бараан фермалары, бригадалар төптери тургустунган. Аңаа бүдүрүлгениң, чуртталганың, культура-амыдыралдың тудуглары кылдынган. Мал болгаш чер ажылы эртем ёзугаар сайзыралды алган.

Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың ала сагыш салыышкынының, ленинчи национал политиканың ачызында тарылга шөлү болгаш инектиң малының баш саны 11 катап, тракторларның, комбайннарның, чүък автомобильдериниң болгаш өске-даа көдээ ажыл-агый техниказының саны 90 катап, культура-чырыдыышкын албан черлериниң четкизи 7 катап өскен. Дөртен чыл мурнунда чүгле чаңгыс ортумак школа, Культура бажыңы, библиотека турган болза, ам 6 ортумак школа, 9 Культура бажыңы, 15 библиотека бар.

Он үш бичии ажыл-агыйларның орнунга амгы үениң болбаазын техниказы-биле чепсегленген беш улуг совхозту организастаан. Оларның аразындан «Кызыл тараачын» совхоз көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин сайзырадырының херээнге көскү чедиишкиннерни чедип алгаш, Төрээн чурттуң дээди хавыязы — Ленин орден-биле шаңнаткан.

Ол ышкаш районнуң үлетпүр бүдүрүлгези, тудуг, транспорт, харылзаа, садыг организациялары Совет эрге-чагырганың чылдарында көскүзү-биле сайзыралды алган. Чүгле эрткен чылын безин үш миллион ажыг рубльдиң үлетпүр продукциязын сайгарган.

Чурттакчы чоннуң амыдыралының деңнели бедээн. Ажылчыннарның шалың төлевири өскен, чуртталга байдалы экижээн. Чүгле эрткен чылын, бо чылдың бирги кварталында ажыл-ишчилер 71 чиик машинаны, 376 телевизорну, 167 мотоциклди болгаш өске-даа дериг-херекселдерни садып алган. Амгы үеде районнуң Хүт, Тарлаг, Халың суурларының чурттакчылары безин телевизорну көрүп турарлар.

Үлетпүр болгаш көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң шалыпкын хөгжүлдези районнуң экономиказының база культуразының сайзыралы дээш доктаамал сагыш човап чоруур, онаашкан ажылынга бердинген, ак сеткилдиг, чүткүлдүг хөй национал кижилерни өстүрүп кижизиткен, оларның акы-дуңма найыралын быжыктырган. Бисте чурттуң 20 ажыг нацияларының төлээлери ажылдап, чурттап турар. Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Петр Астафьев, Ленин орденниң эдилекчилери Домна Завьялова, Виктор Сиваев, Николай Овчаров, Дмитрий Доронин, Октябрь Революциязы болгаш Күш-ажылдың Кызыл Тук орденнерлиг Ооржак Шываң, чазактың бедик шаңналдарыбиле демдеглеткен Галина Кара-кыс, Зоя Сенипей, Лариса Маргея, Дотпа Демир-оол, Мария Күскежик, Валентина Белозерова, Евгений Тимченко болгаш өске-даа мурнакчылар бар. Районнуң бурунгаар хөгжүлдезинге оларның киирген үлүү улуг, мурнакчыларның үлегерин эдерген шалыпчыларның саны чыл келген тудумна көвүдеп орар.

Үстүнде адаан болгаш өске-даа чедиишкиннерни чедип алырынга районнуң партия организациязының доктаамал чорудуп келген идеологтуг, масса-политиктиг, организастыг ажылы улуг рольду ойнааны билдингир. Бо үениң дургузунда районнуң партия организациязы сан талазы-биле өскен, шынары экижээн.

Ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң айтырыгларын, идеологтуг, масса-политиктиг ажылды «Кызыл тараачын» совхозта партком, Туранның септелге-тудуг участогунда, чуртталга-коммунал ажыл-агый бүдүрүлге эргелелинде, «Өөк» совхозтуң Тарлаг салбырында болгаш өске-даа коллективтерде партия организациялары чедиишкинниг шиитпирлеп келген. Районнуң партия организациязы партия организацияларының дайынчы арга-шинээн, коммунистерниң авангардчы ролюн бедидер дээш доктаамал ажылдап келген, моон соңгаар ону улам күштелдирер.

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң, СЭКП-ниң май, ноябрь (1982 ч.) болгаш июнь (1983 ч.) Пленумнарының шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш амгы үеде районнуң ажыл-ишчилери политиктиг болгаш күш-ажылчы бедик көдүрлүүшкүннүг ажылдап турарлар. Бо чылдың бирги чартыында күрүнеге эът садарының планын 110 хуу, сүттү 111 хуу күүсеткен. Совет Тываның 40 чылынга тураскааткан социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда «Саян» совхоз, «Тыва көдээ тудуг» трестиң Туранда септелге-тудуг участогу, чуртталга-коммунал ажыл-агый бүдүрүлге эргелели, Өөктүң сүт-бараан фермазы чоруп орар.

Чоокта чаа СЭКП райкомунуң ээлчеглиг пленуму болуп эрткен. СЭКП ТК-ның июнь Пленумунуң түңнелдеринге болгаш шиитпирлеринге база СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Ю. В. Андроповтуң аңаа чугаазынга болгаш СЭКП обкомунуң X пленумунуң доктаалынга дүүштүр районнуң партия организациязының сорулгазының дугайында айтырыгны орта чугаалашкан. Районда ажыл-агыйны, идеологтуг, масса-политиктиг ажылды аңаа ханы анализтеп, четпестерни илереткеш, сорулгаларны тодаргай айыткан. Амгы үеде районнуң партия организациязы ол шиитпирлерни амыдыралга боттандырары-биле идеологтуг, масса-политиктиг ажылды күштелдирип, ажылчы чоннарны он бирги беш чылдың планныг онаалдаларын күүседиринче, Совет Тываның 40 чылын төлептиг уткуурунче мобилизастап турар.

В. ЕВТЕШИН,
СЭКП Бии-Хем райкомунуң бирги секретары.

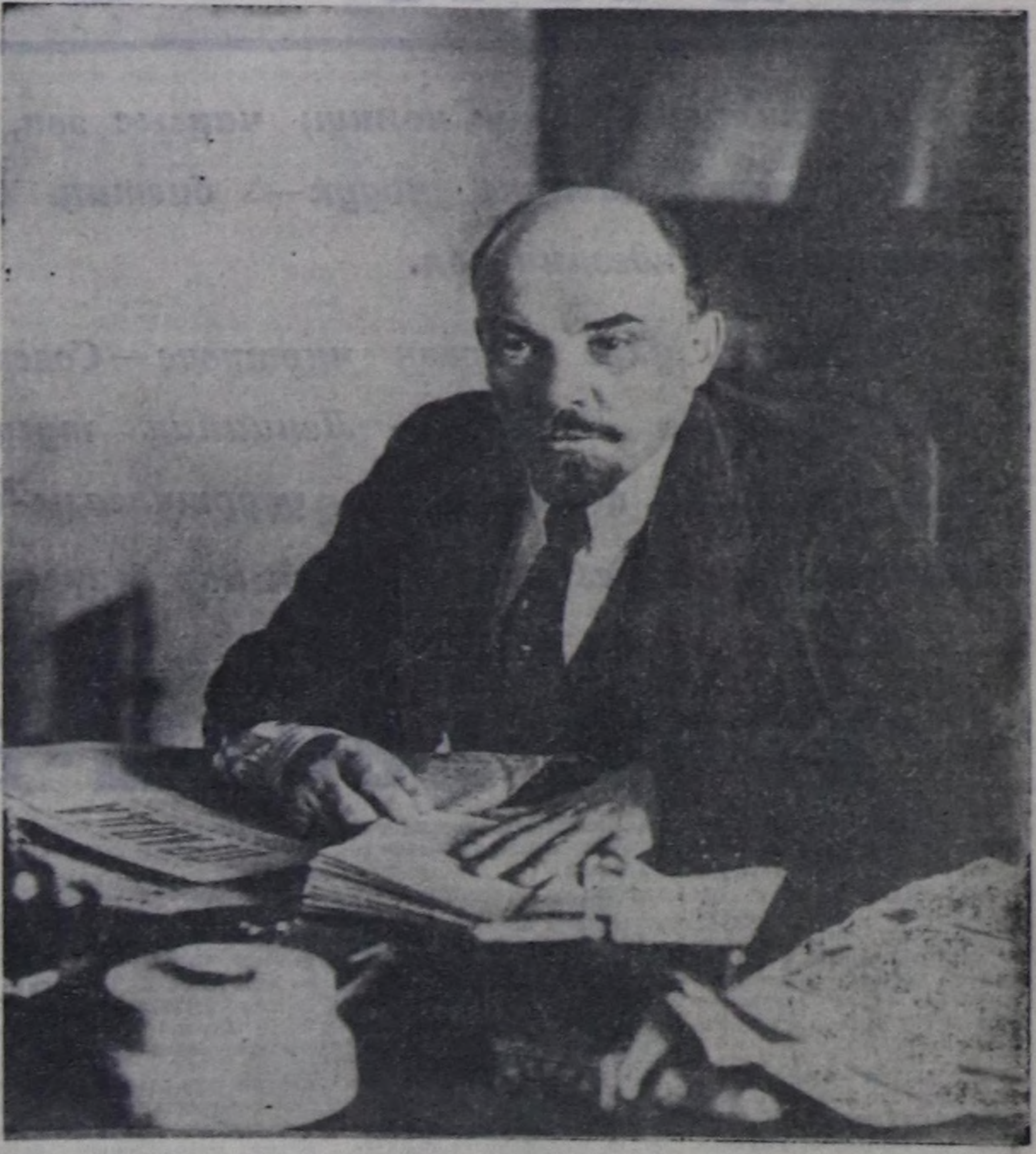

Владимир Ильич Ленин

БАШТЫҢЧЫГА БАШТАЙГЫ ТУРАСКААЛ

В. И. Ленинге эң баштайгы тураскаалды Москвага, 1925 чылда, Владимир Ильич аттыг амгы электромеханиктиг заводтуң чанында сесерликке тургускан. Москва областың Күрүне архивинде документилер ол тураскаалдың төөгүзүн херечилеп турар.

Шаанда Михельсоннуу турган заводтуң коллективи-биле В. И. Ленин быжыг найыралдыг чораан. Бүдүрүлге черинге ол хөй удаа барып, ажылчыннар-биле ужурашкан болгаш чугаалашкан. Кажан аңаа баштыңчының амы-тынынга дээрзин халдаашкын болган сөөлүнде ооң кадыкшыл байдалын бүгү чурт кичээнгейлиг хайгаарап турган. 1918 чылдың сентябрь 18-те парлаан сөөлгү, 37-ги бюллетеньни ажылчыннар кайгамчык улуг өөрүшкү-биле уткааннар. Ажылдап эгелээрин эмчилер В. И. Ленинге чөпшээрээнин бюллетеньде айыткан болган.

Өөрүшкүлүг ол болуушкунга тураскааткан ажылчыннарның митингизи заводка болган. Владимир Ильичиниң балыглаткан черинге тураскаалды тургузарын митингиниң киржикчилери бир үн-биле шиитпирлээннер. Тураскаалдың ажыдыышкынын Октябрьның социалистиг Улуг революциязының бир чыл оюнга капсырлаштырарын ажылчыннар доктааткан.

Байырлал хүннериниң бирээзинде — 1918 чылдың ноябрь 6-да азы 7-де заводка митингини эрттирерин чарлаан. Хенертен чиик машина чедип келген, оортан В. И. Ленин үнүп олурган.

Ыяштан сиилбип кылган тураскаалга Владимир Ильич чеде бергеш, ону көрген соонда, аңаа кады турганнардан мынча деп айтырган:

— Бо чүнү канчап кааныңар ол, эштер?

Ажылчыннар мынча деп харыылаан:

— Бо чер биске ыдыктыг ийин, Владимир Ильич. Маңаа Силерниң хаңыңар төгүлген. Ынчангаш бо черге тураскаалды тургузуп кааныывыс ол.

— Херек чок-ла чүве кылып каан-дыр силер, ам дээрге, тураскаалдар тургузуп ойнаар үе эвес-тир — деп, Ильич таарзынмааны илдең чугаалааш, ажылчыннар чыылган завод корпузунче чорупкан.

Ыяштан кылган тураскаалды кызыл гранит даштан кылган тураскаал самбыра-биле 1922 чылдың ноябрь 7-де солуп каан. Ыңда мынчаар бижээн: «Капиталистиг контрреволюцияның огу делегей пролетариадының баштыңчызы Владимир Ильич Ленинниң амы-тынын болгаш ажылын бо черге үзерин оралдашканын бүгү делегейниң дарлаткан кижилери билип алзыннар».

Совет эрге-чагырганың беш чылы чоокшулап келген. Ажылчыннарның күзелин ёзугаар база В. И. Ленинниң чөпшээрешкени-биле Москва Совединиң тургусканы Төп комиссия (фабрикаларны болгаш заводтарны эде адаар талазы-биле комиссия) электромеханиктиг заводка Владимир Ильичиниң адын 1922 чылдың сентябрь 9-та тывыскан.

А удаваанда база бир чугула өске болуушкун болган. Ажылчыннар, тараачыннар болгаш кызыл-шеригжилер депутаттарының Москва Совединиң 1922 чылдың сентябрь 11-де хуралының № 170 протоколунда мынчаар бижээн: Владимир Ильич Ленинниң балыглаткан черинге хүлер тураскаалды сесерликке тургузарын чүүлдүг деп санаар». Ол документини Моссоветтиң күүскомунуң архив эргелелиниң улуг инспектору Э. Зиновенко тыпкан.

Хүлерден скульптура тураскаалды Москваның тускай фабриказынга 1925 чылда шуткуп куткан болгаш баштыңчының адын эдилээн заводтуң чанында сесерлик оргунга тургускан. Владимир Ильич Ленинни бөрт чокка костюмнуг кылдыр сиилбип көргүскен. Ол чартык базым бурунгаарлап алгаш, чүве чугаалап турар кылдыр хүлер тураскаалды шуткуп куткан. Ооң арнышырайы, угаан-бодалы бурунгаар, талыгырже угланган.

Ол тураскаал заводтуң сесерлиинге 1947 чылга чедир каастап келген. Сесерликти чаартып, сайзыратканы-биле холбаштыр улуг баштыңчыга чаа тураскаалды кылган. Ол тураскаалды ССРЭ-ниң улустуң чурукчузу С. Меркуров төлевилеп боттандырган. 1967 чылда, Улуг Октябрьның 50 чыл оюнуң байырлалының үезинде тураскаалды байырлалдыг ёзу-биле ажыткан.

Тураскаалга кижилер үргүлчү хөй кээп турар. Совет эрге-чагырганың уттундурбас чылдарының дугайында, бистиң чонувустуң кезээде өшпес чаагай чаңчылдарының дугайында апыяктарга чугаалап бээр дээш партияның, революцияның, дайынның, күш-ажылдың буурул баштыг хоочуннары аңаа кээп турар. Ленинниң херээнге, партияның хереэнге шынчы болурунуң даңгыраан пионерлер болгаш комсомолчулар аңаа хүлээп ап турар.

— Баштыңчының баштайгы хүлер тураскаалы кайдал? — деп айтырыгны чурт шинчилекчилери, төөгүчүлер сонуургап келген. Уругларның № 1 хоорай эмнелгезиниң улуг залында ол үнелиг эртинени тургускан.

А. СИВЦОВ,
СЭТА-ның корр.

Москва.

Солагай талакы чурукта — РСДРП-ниң II съездизинге төлээлекчилерин чоруткан организацияларның чурук-схемазы.

• • •

Оң талакы чурукта: В. И. Ленинниң скульптурлуг портрет чуруу. ССРЭ-ниң улустуң чурукчузу С. Т. Коненков ол портретти кылып күүсеткен болгаш чүс чылдың эгезинде, «Искраның» үезинде революцияның баштыңчызын портрет чурук көргүзүп турар.

Г. КАЛЧИННИҢ фотозу.

(СЭТА-ның фотохрониказы).

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Национально-краеведческий отдел

СЭКП — СОВЕТ УЛУСТУҢ

Партияның болгаш чоннуң чаңгыс эви, улуг Ленинниң чагыгларынга шынчы чорук— бистиң бүгү тиилелгелеривистиң үндезини ол.

Бистиң улуг Төрээн чуртувус—Совет Социалистиг Республикалар Эвилели— Ленинниң тугунуң адаа-биле, Коммунистиг партияның удуртулгазы-биле—коммунизмниң тиилелгезинче бурунгаар бүзүрелдиг бар чоруур.

В. И. Ленинниң РСДРП-ниң II съездизинге чүве чугаалап турганы. Ю. Е. ВИНОГРАДОВТУҢ чураан чуруу.

ХАНЫ КӨРҮШ-БИЛЕ

РСДРП-ниң Ийиги съездизиниң 80 чыл болур юбилейи коммунист бүрүзүнге улуг көдүрлүүшкүнү болдурган. Тываның автосептелге заводунуң коммунистери СЭКП ТК-ның «РСДРП-ниң Ийиги съездизиниң 80 чылының дугайында» доктаалын бүрүн танышкан болгаш ону чүүлдүгзүнүп деткээн.

«Социалистиг бүдүрүлгениң эчис сорулгазы — чоннуң амыдыралының деңнелин чайгылыш чок көдүрери, кижиниң бүгү тала-биле сайзыралынга чогуур байдалдарны тургузары болур» деп ук доктаалда айыткан. Ол сорулганы амыдыралга боттандырарынга улуг-хуузун заводтуң коммунистери киириштирип, бүдүрүлгениң янзы-бүрү адырларында ажылдап, мурнуку одуругда чорупп орарлар. Ылап-гыя коммунистер Г. Я. Костривцев, И. И. Попов, В. А. Мартынов олар өскелерге үлегерлиг чорууп көргүзүп турарлар.

Каш чыл мурнунда бүдүрүлгениң бедик культуразын чедип алыр дээш эгелээшкинни коллектив үндүргеш. Ол үеден бээр ук ажыл элээн шапкынчаан, бүдүрүлгениң культуразын бедиткен, күш-ажылчы болгаш бүдүрүлгечи сагылгазын чурумну чедип алган, хөй-ниитиниң амыдыралынга үлегерлиг коммунистерниң, коллективтиң өске-даа кежигүннериниң саны өскен.

Коллективтиң социал хөгжүлдезиниң айтырыгларын администрация, партия болгаш профэвилел организациялары кичээнгейниң төвүнге тургузуп келген. Социал чаартылгаларның хемчеглерин олар күрүне планнарының күүселдези-биле доктаамал холбаштырып келген. Бүдүрүлгениң девискээринде чаагайжылдар болгаш ногаанчыдар, янзы-бүрү самбыраларны дерип кылыр, санитария-гигиена объектилерин тургузар талазы-биле ажылдарны доктаамал чорудуп келген. Оон-биле чергелештир ажылчыннарның ажылдаарынга бүгү-ле таарымчалыг байдалдарны тургузары-биле холбашкан хемчеглер кичээнгейниң төвүнден дүшпээн.

Бүдүрүлгениң культуразын бедиткенивистен ажылдың ажыктыы эртемниң болгаш техниканың чединишкиннерин материалдыг эт-хөреңгини ажыглап тургаш, бедидер арга чедип алдынган. Ооң уламындан планныг онаалда, социалистиг хүлээлге күүселдези чединишкинниг күүсеттинип турар. Чижээ, бо чылдың бирги чартыында автосептелге заводу бараанныг продукция бүдүрериниң планын 100,7 хуу, ону сайгарарын — 100,5 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидерин 100,7 хуу күүсеткен.

Он бирги беш чылдың өзек чылының баштайгы чартыының социалистиг чарыжының түңнелинде кожуг-кузов (мастери коммунист Г. Д. Калинин) болгаш механика (мастери С. Х. Доржу) участоктары тиилекчи болуп үнгүлээн.

Амгы үеде заводтуң бүгү-ле участоктарында бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга, культурлуг дыштанырынга бүгү-ле таарымчалыг байдалдар тургустунган. Кол корпуста, кожуг болгаш шуткулга участоктарында, котел салбырында дыштанылга өрээлдери бар. Аңаа ажылчыннар хостуг үелеринде шыдыраа, даалы ойнап, солуннар, журналдар номчуп турарлар. Ажылдаан соонда арыг-силиг душтарга ажылчыннар чунуп, идик-хевин солуй кеттингеш чанарлар.

Заводта эмнелге пунктузу буфет, кызыл-булуң ажылдап турар. Изиг агаарлыг цехтерниң болгаш аар ажылдыг базы кадыкка хоралыг черлерниң ажылчыннарын тускай суксун, аъш-чем-биле хандырар. Ажылчыннар заводче кээрде-даа, чанарда-даа тускай автобусту ажыглаар.

Бүдүрүлгениң партия организациязы бодунуң кол кичээнгейин кижиниң күш-ажыл кылыр зоназы — ажылдаар черинче сагыш салып турар. Ол чылыг, чырык болзун дээш дериг-херекселлер-биле хандырып, бажың азы девискээр иштин бүгү талалыг сайгарып тургаш, планнап, кижиниң кадыкшылынга хора чедирбес байдалды эң-не долузу-биле тургузар дээш ажылдап келген бис.

1981—1985 чылдарда бүдүрүлгениң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң планнарында 48 олуттуг столаваяны, 200 олуттуг клубту, чунар болгаш хеп азар черлерни тудуп, ажыглалга киирери көрдүнген. Ону чединишкинниг боттандырар болза, бүдүрүлгениң ажылдакчыларынга таарымчалыг байдалдар улам долузу-биле тургустунар.

Алдынып турар бо бүгү хемчеглерниң түңнелинде заводтуң коллективи үлетпүр бүдүрүлгезиниң, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезин чылдан чылче бедидип турар. Ажылдап кылдынган организас-техниктиг хемчеглер бо чылдың төнчүзүнге чедир ажылда бар четпестерни бүрүн чайладырынга улуг идиглиг болур.

Е. БАЛАБАНОВА,
Тываның автосептелге заводунда партия организациязының секретары.

КҮШ-АЖЫЛЧЫ БЕЛЭЭВИС

Большевиктер партиязының төрүттүнген хүнү 1903 чылдың июль 30. РСДРП-ниң ийиги съездизиниң ажыттынган хүнүнден бээр мугур 80 чыл эрткен.

Бо хүн коммунист бүрүзү, совет кижи бүрүзү СЭКП-ниң үндезилекчизи, улуг башкы В. И. Ленинниң сеткилиниң ханызындан чоргаарал-биле сактып, өөрүшкүзүн илередип чоруур.

РСДРП-ниң ийиги съездизиниң эң чугула эң онзагай чүүлү партияның бирги марксичи Программазын хүлээп алганы болгаш ол Программада көрдүнген эчис сорулганы 1917 чылда Октябрь революциязы тиилээни-биле делегейге баштайгы социалистиг күрүнени тургусканы-биле чедип алдынганын эки билир бис. Ынчангаш коммунист бүрүзү, совет кижи бүрүзү болгаш делегейниң бурунгаар депшилгелиг чону улуг Ленинни чоргаарал-биле адап, ооң өөредиин кол чеспек боллуруп турарының ужуру ол.

Партияның эчис кол сорулгаларының бирээзи ленинчи национал политика. Хөй националдыг совет күрүнениң улустарының социал болгаш экономика талазы-биле хөгжүлдези национал айтырыының шынныын бадыткап турар.

Ооң чижээ Тыва улустуң ССРЭ-ге каттышканындан бээр 40 чыл оюн байырлаары-биле күш-ажылчы көдүрлүүшкүннүг, хайнышкынныг ажылдап турары бо үеде экономика-даа, культура-даа талазы-биле улуг чаартылгаларындан бадыткал кылдыр көрүп болур.

Бистиң «Чыраа-Бажы» совхоз 1961 чылда «Коммунизмче орук» болгаш Жданов аттыг колхозтарның баазазынга тургустунган.

40 чылдарның ортаа үезинден бээр Чырганы унунда организастаттынып тургустунган коллективтиг ажыл-агыйлардан эгелээш, социалистиг улуг ажыл-агый кылдыр хуула берген бистиң «Чыраа-Бажы» совхозувустуң экономиказының быжыгыышкыны, чонунуң культуразының бедээни, суурларда социал чаартылгаларның илези-биле өскени Ленинчи национал политиканың амыдыралда бадыткалы. Улуг совет улустуң акы-дуңмалышкы дузазының ачызы-дыр.

Амгы үеде совхозта 47 дээди болгаш ортумак тускай эртемниг специалистер ажылдап турар. Олар боттарының дааганы адырның ёзулуг ээлери болуп ажыл-агыйның иштики кол айтырыгларын шиитпирлээриниң өзээ апарганнар.

Энергетиктиг күчү чылдан чылче өзүп олурар. Бо хүннерде 60 ажыг янзы-бүрү марканың тракторлары, 57 автомашиналар болгаш көдээ ажыл-агыйның өске-даа хөй техникалары совхозта ажылдап турар.

Күш ажылчы коллективтерде мурнакчыларның саны улам өзүп турар. Оларга коммунистер: хоочун дагдыныкчы, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры М. Д. Чола, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыннары М. Ч. Очур-оол, М. Д. Чаш-оол, Сат Дангыт-оол, М. К. Докаар-оол болгаш өске-даа хөй-хөй мурнакчыларны хамаарыштыр адап болур.

Бо чылдың эгезинден эгелеп совхозтуң девискээринде 4 күш-ажылчы коллектив бот-орулга чарылгалыг бригада кержээзи-биле ажылдаар системаже кирген. Бо хүннерде ол коллективтерде күш-ажылдың организациязы, ажылдың түңнели өскелерден дээре чорун турар.

Мурнакчы коллективтериниң, тус-тус мурнакчыларның киирген үлүг-хуузу улуг. Совхоз бо чылдың бирги чартыында мал продуктуларын күрүнеге садарының планын сүттү — 102,8 хуу, эътти— 100,8, дүктү — 115 хууларга күүсеткен.

Амгы үеде кол күштү мал чеминиң белеткелинче мөөңнээн. 600 ажыг тонна сиген, 120 тонна сиген далганы белеткеттинген.

«РСДРП-ниң ийиги съездизиниң 80 чыл оюнуң дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалын совхозтуң партия комитеди ажылчын коллективтерге, тус-тус кижилерге чедир бодунуң чанында тургустунган билиг ниитилелиниң лекторларын, агитаторларын дамчыштыр чорудуп келгениниң түңнелинде совхоз чамдык эки көргүзүглерни чедип алган. Пропагандистер болгаш агитаторлар Д. Х. Демчик, Ш. О. Куулар, В. П. Пирлей болгаш өскелер-даа чон ортузунга лекция, беседа ажылын чорударынга идепкейлиг киржип турарлар.

Бистиң ажылывыста четпестер, шиитпирлээр ужурлуг айтырыглар хөй. Совхозта партия комитеди, совхозтуң дирекциязы профкомитет, комсомол болгаш хөй-нийти организацияларынга даянып алгаш четпестерни элер, ажыглаттынмайн турар курлавырларны ажыглаар дээш бүгү күштү салып, СЭКП ТК-ның июнь (1983 чыл) Пленумунда салдынган сорулгаларга дүүштүр ажылдап турар.

К. КУУЛАР,
«Чыраа-Бажы» совхозтуң директору.

КАЙГАМЧЫК-ЛА СОНУУРГАДЫМ

РСДРП-ниң II съездизиниң белеткелинге, Россияга марксичи партияны тургузарынга, партийжи бөлүктерни сырый каттыштырарынга «Искра» солунуң ачы-хавыяазы кончуг улуг. В. И. Ленин Сибирь шөлүлгезинге тургаш Россияга чаңгыс аай марксичи партияны тургузарының планын ажылдап кылган. Чаңгыс аай марксичи партияны тургузарының организастыг төвү солун болур — деп түңнелге ол келген. Ындыг солун «Искра» болганын эки билир бис.

Бо чылдың чазынында мен Тываның туристи бөлүү-биле акы-дуңма Герман Демократтыг Республиканың тураскаалдыг черлерин көрүп, сонуургап чордум. Берлин, Подстам, Веймар, Лейпциг хоорайларга барып оларның иштинде ленинчи «Искраның» баштайгы номерлерин парлап турган Лейпциг хоорайның Руссенштрассе кудумчузунуң 48 дугаар бажыңында «Искра» солунну парлап турган типографиязын улуг сонуургал-биле көрдүвүс. Типография 1900 чылда социал-демократ Герман спортчу ниитилелдиң солунун парлап турган Герман Раута хамааржыр турган.

Типографияга чеде бээривиске оон-биле таныжылганы чаа дооскан хире, Африкадан келген бөлүк туристер херим иштинде чурукка тырттырган турлар.

Бистиң баштыңчывыс болгаш башкывыс, коммунистиг партияның үндезилекчизи В. И. Ленинниң ады, ажыл-чорудулгазы-биле холбашкан черлер кижи бүрүзүнүң сонуургалын хайныктырып, чүгле бо типография-музейге безин 1 миллион ажыг кижи келгенин биске музейниң ажылдакчызы дыңнатты. Музейниң ажылдакчызы 40 хар ашкан эр кижи бисти эвилең хүлээп алгаш, музей-типографиязын көргүзүп таныштырган.

Лейпциг хоорайга 1900 чылдың декабрь 11-де парлаттынган «Искраның» 1-ги номериниң суй-белек кылдыр кылган номерлерин садып алдывыс.

Типография — бичежек херимниг ийи өрээл бичии ыяш бажың черде болду. Ооң иштин 1900—1901 чылда турганы олчаан кылдыр арттырып каан. Типографияже кире бээр эжиктиң оң талазында, ээзиниң ажылдаар столу, эжиниң чанында ханада янзы-бүрү черден келген, ону сонуургап көрүп чораан беш диптен келген туристерниң тураскаалга аңаа арттырып каан значоктарын — беш диптиң улустарының Ленинниң ажыл-чорудулгазынга, ленинчи «Искрага» хүндүткелин илередип, кончуг улуг беш адыр кылдыр плюш пөсте азып каан турар. Бистер, Тывадан барган туристер, боттарывыстың ап чораанывыс Азия диптиң төвүнде чыдар өскен төрээн ак-көк Тывавысты сиилбип кылган значоктарывысты беш адырның адаанга кадап кагдывыс. Значоктарны сонуургап көрүп турарга кайының барбаан кижи чок дээр: Хакасия, Томск, Москва, Владивосток, Алма-Ата... болгаш оон-даа хөй. Кирер эжиктиң дөр мурнунда ханада парлалганың белеткел ажылдарының чоруп турганын, парлалгага киржип, дузалажып турган кижилерниң чуруктарын, типографияның искрачы бөлүктер-биле харылзаазының дугайын бижип аскан. Экспозицияның ортузунда В. И. Ленинниң бюстузу турар. Кирер эжиктиң оң талазында парлаар станок, бажыңның ортузунда улуг демир печка бар. 1900 чылда бо типографияга бажыңның ээзи парлакчы, социал-демократ Герман Рау болгаш ооң өөреникчизи наборщик Тауль Томас база поляк наборщик Иозеф Блюменфельд олар ажылдап турган. «Искраның» чырыкче үнериниң бүдүүзүнде В. И. Ленин 1900 чылдың декабрьның эгезинде Лейпцигке ол чажыды-биле чедип кээп, 1-ги номериниң чырыкче үнерин организастаан.

Төөгүлүг солун, «Искрага» ниитизи-биле баштыңчының партия тургузуушкунунуң, революсчу шимчээшкинниң хөгжүлдезиниң дугайында 50 хире статьялары, корреспонденциялары парлаттынган. Орус революционерлер-биле кады солунну кызыгаар дамчыштыр Европаның өске-даа нацияларының төлээлери эртиржип берип турганы пролетаржы интернационализмниң херечизи болган. Олар орус ажылчын аңгыга буржуазия-биле шиитпирлиг демиселге белеткениринге дузалажып турган ам социал-демократтар Герман Рау болгаш ооң эжи Макс Пуршвиц «Искраның» номерлерин Белгияже, Швейцарияже чорудуп турган. Белгиядан, Швейцариядан Россияже орукту эртип кээп турганын билип алдывыс.

Солунуң Лейпцигке парлаттынып турары билдине бээрге, ону аңаа парлаарын соксаткаш, 1901 чылдың чайынындан эгелеп Мюнхенге парлап эгелээн.

Ленинчи «Искра» бодунуң мурнунга салган сорулгазын күүсеткен. Марксичи, политиктиг, ниити орус солун «Искра» бодун долгандыр чалбыыштыг революсчуларны, ажылчын аңгыны хостаары дээш демиселге туруштуг демиселчилерни каттыштырган. «Чаштанчыдан чалбыыш үнер» — деп девиз боттанган, чаштанчыдан чалбыыш үнген-даа, Партияны долгандыр ажылчын аңгыны мөөңнээн, партияның программазын ажылдап кылган. 1903 чылда РСДРП-ниң II съездизинге искрачылар Ленинге баштаткаш, чаа хевирниң революсчу марксичи партиязын тургускан. Оон бээр-ле большевизм — аңгы политиктиг агым болуп политиктиг партия апарганын билир бис. Шак аңаа кончуг улуг рольду «Искра» солун ойнаан. Ынчангаш бистер, тывадан барган туристер ол төөгүлүг типографияга РСДРП-ниң II съездизиниң ажыттынганындан бээр 80 чылының бүдүүзүнде экскурсиялап чордувус.

Д. САЛЧАК,
Бай-Тайгада Кызыл-Даг школазының директору

ТӨӨГҮЛҮГ ХҮНГЕ АЛДАР КЫЛДЫР

Ленинчи партияның төөгүзүнде алдарлыг хүнге —Россияның Социал-демократтыг ажылчын партиязының Ийиги съездизи ажыттынган хүнден бээр 80 чылынга совет кижилер эң-не идепкейлиг белеткенген.

● **МОСКВА.** Алдарлыг хүнге уткуштур—РСДРП-ниң II съездизи ажыттынгандан бээр 80 чылынга тураскааткан агитбригада Россия Федерациязының хоорайларынга барып, уштуушкун кылган. Бригаданың составынга ССРЭ-ниң Революцияның төп музейиниң ажылдакчылары, Москваның чогаадыкчы организацияларының төлээлекчилери киришкен. Социалистиг болгаш коммунистиг тургузуушкунуң бүгү үе-чадаларында СЭКП-ниң хөй талалыг улуг ажыл-чорудулгазының дугайында. СЭКП ТК-ның июнь (1983 ч.) Пленумунуң шиитпирлериниң дугайында лекцияларны олар номчааннар.

«РСДРП ТК-ның чажыт типографиязы (1905-1906 ч.ч.)» деп кожуп чоруур делгелгени музейниң ажылдакчылары организастааш, РСФСР-ниң хоорайларының ажылчы чоннарынга аппарып көргүскен. РСДРП-ниң Ийиги съездизин белеткээринге болгаш эрттиреринге партийжи парлалганың ролюн ол делгелге тодаргай көргүскен болгаш чоннуң улуг сонуургалын болдурган.

● **МИНСК.** РСДРП-ниң II съездизиниң Музей-бажыңынга партияның хоочуннары-биле аныяктарның хөй ужуражылгылары болган. Ол ужуражылгыларны РСДРП-ниң Ийиги съездизи ажыттынган хүнүнден бээр 80 чылынга тураскааткан. 1917 чылдан бээр СЭКП кежигүнү В. Ваверов аныяктар-биле баштайгы ужуражылгынга чүве чугаалаан. Ооң чугаазын аныяктар улуг сонуургал-биле дыңнаан. Балтий далайның матрозу болуп чораан партияның хоочуну Октябрь революциязынга болгаш хамааты дайынга киржилгезин. Кышкы ордуну шавар халдаашкын-биле алганын, Совет эрге-чагырганы быжыглаар дээш чидиг демиселдиң дугайында аныяктарга тодаргайы-биле чугаалап берген.

Алдарлыг хүнге уткуштур белеткелдиң хүннеринде музейниң ажык кежээлерин, партияның хоочуннарынга тураскааткан кежээлерни база организастаан. 80 чылдар дургузунда СЭКП-ниң эрткен алдарлыг оруун көргүскен кожуп чоруур делгелгелерни республиканың хоорайларынга болгаш суурларынга көргүскен, ниитилел-политиктиг номчулгаларны, эртем-практиктиг конференцияларны организастаан.

● **ТБИЛИСИ.** Авлабарның типография-музейинге бо хүннерде хөй кижилер чыглып турар. Ол типография 1903 чылда ажылдап эгелээн болгаш РСДРП-ниң Ийиги съездизиниң документилерин, В. И. Ленинниң ажылдарын орус, грузин болгаш армян дылдар кырынга парлап турган.

Типография-музей ажыттынган хүнден бээр ону беш миллион ажыг кижи сонуургап көрген болгаш Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының алдарлыг төөгүзү-биле танышкан. Пионерге болгаш комсомолга хүлээп алыышкыннарны болгаш өске-даа массалыг чугула хемчеглерни типография-музейге база организастап турар.

● **ТАЛЛИН.** Солун чүүлдү —сураглыг эстон хөгжүмчү Ю. Сырмустуң скрипказын Элва хоорайның чурт музейинге немей делгеп салган. Аныяк студент революстуг ажыл-чорудулгазы дээш Тарту университединден шаанда үндүрткен болгаш Петербургка чедип келгеш, пролетаржы солуннарның бирээзин эстон дыл кырынга редакторлап турган. 1905-1907 чылдарның революциязынга ол эң-не идепкейлиг киришкен. Хаанның каргыс шагдаалары истеп-сүрүүшкүннеринден дескеш, даштыкыже ол чоруй барган. Парижке В. И. Ленин-биле ужурашкан. Концерт ажыл-чорудулгазын политиктиг агитация-биле холбаштырарын революцияның баштыңчызы аныяк хөгжүмчүге ынчаарда сүмелээн. Бодунуң ынак хөгжүм херекселин —скрипказын Ю. Сырмус тудуп алгаш хөй хоорайларга концерттерни көргүзүп, политиктиг агитацияны чорудуп келген.

● **ВОЛЬНСК.** Партияның съездилериниң хөй салгалдар назынында делегаттары-биле аныяктарның ужуражылгызы Саратов областың Вольнск хоорайынга болган. Ужуражылгының киржикчилери —партияның хоочун кежигүннери, аныяктар «Большевик» деп цемент заводунга барып чораан. СЭКП-ниң съездилериниң чүгле бистиң чуртувуска эвес, харын-даа бүгү делегейге төөгүлүг ужур-дузазының дугайында партияның хоочуннары аныяктарга чугаалап берген.

● **СОВЕТСК.** Революстуг, дайынчы болгаш күш-ажылчы алдарның музейин Калининград областың ол хоорайында ажыткан. РСДРП-ниң Ийиги съездизиниң 80 чылының бүдүүзүнде музейге хөй кижилер чыылган. Ленинчи «Искраның» алдарлыг агентилери И. В. Бабушкинниң, О. А. Пятницкийниң дугайында солун материалдарны музейде делгээн.

Орустуң политиктиг ниити солунун Мюнхенден, Лондондан, Берлинден Кенигсбергке эккелгеш, оортан Россияже чорудуп турган.

(СЭТА).

УЛУГ ХАРЫСАЛГА, БЕДИК АТ-АЛДАР

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының — улуг Ленинниң кадыг-дошкун тулчуушкуннарга белеткеп, тургузуп, каңналдырып быжыктырган партиязының, совет улусту хосталга дээш ыдыктыг чаага, тайбың күш-ажылга сорук киирип, баштап келген болгаш баштап турар партияның кежигүнү болур деп чүве улуг алдар-ат болгаш эң бедик харысалга. Ооң хүрээленинге совет кижилерниң эң мурнакчы, мөдерелдиг төлээлерин хүлээп ап турар.

Улуг-Хем районнуң «Ак-Туруг» совхозтуң тудугжузу Михаил Хууракович СерЖитти СЭКП кежигүнүнге чоокта чаа хүлээп алган. РСДРП-ниң II съездизиниң 80 чылынга холбаштыр ачыгы коммунискесес бердивис.

— Бодумнуң бүгү сеткилимден күзеп чораан күзелим — ленинчи партияның кежигүнүнге кирер дээн күзелим бо хүннерде — РСДРП-ниң II съездизиниң 80 чылының бүдүүзүнде бүткенинге, «Ак-Туруг» совхозтуң коммунистери меңээ идегеп, СЭКП-ниң хүрээлеңинге хүлээп алганынга, партияның Улуг-Хем райкомунуң бюрозу ону күштүг кылдыр бадылап, өндүр улуг баштыңчының чуруун сиилбээн билетти тывысканынга сагыш-сеткилимден өөрдүм. Меңээ улуг ужур-дузалыг бо болуушкунну кажан-даа утпас мен. Коммунистиң ыдыктыг алын сыкпазымны, аңаа төлептиг болур дээш ажылдап, өөренип, чурттаарымны билдиримшкин киирип тура-ла дамгыраглаан мен, ону бадыткавыжымны хүлээнип тур мен.

СЭКП бистиң ниитилелдиң хөгжүлдезиниң үе-чада аайынче чаа-чаа сорулгаларны коммунистерниң, бүгү совет улустуң мурнунга тургузуп келген. СЭКП ТК-ның бо чылдың июнь айда эрткен Пленуму партияның идеологтуг, масса-политиктиг ажылының чугула айтырыгларын чугаалажып, ол талазы-биле тодаргай сорулгаларны салган. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы эш Ю. В. Андроповтуң аңаа ханы уткалыг, программалыг болгаш түңнелдерлиг чугаазында: «Экономика талазы-биле кол сорулга — күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн эң шапкын бедидери-дир» — дээн сөстери совхозта тудугжулап турар кижиге меңээ ажылымны, бригадавыстың ажыл-ижин шууп көөр уг-шиг болур. 1977 чылда шеригден халажып келген олчаан төрээн совхозумнуң тудуг-суурун тутчуп, ооң экономиктиг, культурлуг хөгжүлдезинге эвээш-биче үлүүмнү киирип турар мен. Бистиң тудугжуларның ажыл-херээ бүдүнгүр, шынарлыг болзун дээш эш-өөрүм-биле демниг ажылдаар мен.

Ак-Туруг кожуун Совединиң депутады кижи болганымда хөй-ниитиниң ажылынга идепкейлиг киржип, суурнуң чаагайжыдылгазы, малчыннарның культурлуг амыдыралы дээш хемчеглерге үлүүмнү кадар мен.

РСДРП-ниң II съездизиниң тодарадып доктааткан партияның ленинчи принциптерин, программаның болгаш Уставтың негелделерин шыңгыы сагыыр, оларның күүселдези дээш демисежир мен.

ЧУРУКТА: СЭКП Улуг-Хем райкомунуң бирги секретары К. А. Маспык-оолдуң М. Х. Серпитке партия биледин тыпсып турганы.

ДАЙЫНЧЫ АВАНГАРДЫ

ЛЕНИННИҢ АЖЫЛДАП КЫЛГАН ПРИНЦИПТЕРИН ЁЗУГААР

Владимир Маяковскийде политиктиг улуг ужур-дузалыг бодалды шулугрел-биле илереткен сөстер бар. «Партия биле Ленин — алышкылар» дээн сөстери-биле шулукчу, СЭКП биле чаа хевирниң пролетаржы партиязының, большевиктер партиязының тургузукчузу В. И. Ленинниң төрелдешкек, тудужун илереткен. Партияның ёзулуг төрүттүнүп, тывылганы 80 чыл мурнунда, РСДРП-ниң II съездизинге болган...

ОНЗАГАЙ БОЛГАШ ЧААРТЫКЧЫ ПЛАН

Эрткен чүс чылдың төнчүзү. Сибирь. Шушенское суур. Ийи политиктиг шөлүттүргеннер, Петербургтуң «Ажылчын аңгыны хостаары дээш демиселдиң эвилелиниң» ийи организакчылары—В. И. Ульянов (ол Ленин деп фамилияны 1901 чылда псевдоним кылдыр хүлээп алган) болгаш Г. М. Кржижановский олар келир үениң планын кылып олурганнар. 1898 чылда тургустунганын чарлаап Россияның социал-демократтыг ажылчын партиязы херек кырында чок боор турган. Ооң күжү төлген, шыңгыы кризистиң болгаш быдаргай чоруктуң байдалынче кирген. Ынчангаш чаа-чаа күженишкиннер, чаа съезд херек апарган. Ындыг съезд херек кырында тургузукчу болзун дээр болза, ону кэгум канчаар белеткезе экил?

«Владимир Ильич-биле мээң калбак-делгем Енисейниң эриинге сөөлгү селгүүстээшкиннеримниң бирээзин черле утпас мен—деп, Кржижановский сактың чугаалаан.—Соок, айдың дүн турган, ынчангаш бистиң мурнувуста Сибирьниң кыдыг-кызыгаар чок харлыг делгемнери чаптыла берген чыткан. Владимир Ильич Россияга ээп келгениниң соонда кылыр ажылдарының планнарының болгаш бодалдарының дугайында меңээ соруктуу-биле чугаалап чораан. Партияның парлалга органын организастаары, ону парлаарын даштыкыже шилчидери болгаш партияның ол органының дузазы-биле партияны тургузары... ол бүгү ооң кол кичээнгейиниң төвүнге турган. Ажыы-биле чугаалаарга, баштай бодаарымга партияның ындыг солунунуң ролюн ол эрттир үнелеп турар ышкаш кылдыр сагындырган... Владимир Ильичиниң айыткан оруунуң долу шынныын амыдырал көргүскен».

Шөлүлге-даа доозулган, Псковка марксистерниң ол солунун үндүрер дугайында хурал эрткен, канчаар-даа ажык улуг организакчы ажылды чоруткан. Ол бүгүнүн түңнелинде 1900 чылдың декабрь айда Германияга нити-орус политиктиг чажыт солуннуң, ленинчи «Искраның» бирги номери парлаттынып үнген...

Нити-орус солуннуң дузазы-биле съездини идея, политика талазы-биле болгаш организакчы ажыл-биле белеткээриниң дугайында Лениниң онзагай болгаш чаартыкчы планы кайгамчыктыг чайынналдыр күүсеттинген. Съездиниң делегаттары даштыкыже унуп кээп эгелээн. Оларның мурнунга Ленинниң агар айтырыглар талазы-биле илеткел кылып турганын большевик М. Н. Лядов мынчаар сактып бижээн: «Ооң чугаа бүрүзү-ле бистерге, аңгы-аңгы черлерден келген кижилерге, ёзулуг дээди школа боор турган...»

1903 чылдың июль 30-де социал-демократтыг 26 организацияларның төлээлекчилери Брюссельге ийиги съездиге чыглып келгенде (13-кү хуралдың соонда делегаттар Лондонче көжер ужурга таварышкан), ёзулуг революсчу марксисчи партия дээш демиселдиң ам-даа үргүлчүлээри билдине берген. Съездиге чайгылыш чок, шынчы пролетаржы революционерлерден эгелээш, нити-партийжи херекке төрүшкек, бөлгүмнерниң эрге-ажыктарын камгалаан оппортунисчи үзелдерниң илередикчилеринге чедир, аңгы-аңгы идейлиг агымнар төлээлеттинген болган. Быжыг марксисчи принциптерни камгалаар дээш Ленин кайы хире улуг күштү үндүргенин дугайын съездиниң протоколдары көргүзүп турар: оларда ооң чүс ажыг катап туруп, чүве чугаалааны, буруу шавышкыннары болгаш алилгелери демдеглеттинген.

«ЛЕНИННИ ДЫҢНААРЫ ЧУГУЛА ТУРГАН»

Делегат С. И. Гусевтиң чугаалааны-биле алырга, съездиге баштай чаңгыланып үнген диңмирээшкин партия уставының бирги параграфының дугайында айтырыг талазы-биле санал-онал бернишкини болган. Бир делегат, Петербург чурттуг ажылчын А. В. Шотман сөөлүүде мынчаар бижээн: «Кандыг-ла бир партия организациязының кежигүнү боор, партийжи сагылга-чурумга чагыртыр, чүгле ындыг кижи, партия кежигүнү деп санаттырарын Ленин негеп турган, а Мартов (искрачы чорааш, соонда меньшевик апарган) кандыг-бир организацияга бактаавайн-даа партия кежигүнү деп аладып болур деп сапап турган. Партияны шын организастаарын кайы хире улуг ужур-дузалыг кылдыр ооң көрүп турганын билир дизе, бодунуң туружун кайы хире изии-биле, быжыг туруштуг камгалап турганын дыңнаары чугула турган».

Ленин кызыдып турза-даа, сыйык угланыышкынның искрачылары (келир үениң меньшевиктерин ол ынчаар алаан) элээн каш оппортунистер-биле кады уставтың бирги параграфын Мартовтуң саналын ёзугаар хүлээп алыр аргалыг болганнар. Лениниң чазыг чок чугаалааны-биле алырга, «уставты ынчаар урээни» оппортунистерге хоозун тиилелге болган. Сөөлзүредир Мартовтуң бодунуң бижээни-биле алырга, «ынчалза-даа Ленинге ол аштырыышкынның ужур-дузаазы уставтың арткан чүүлдерин хүлээп алганының соонда, шуут чок болган».

Ленин чүгле чаңгыс-даа хуралды анаа эрттирбээн эвес, харын база бүгү делегаттарның чугаазын шуптузун дыңнаап карачаңгыс делегат болган.

Съездиниң төнчүзүнде партияның удуртукчу органнарының дугайында айтырыг талазы-биле бадылаашкын үезинде ленинчи шугумнуң талалакчылары хөй кезиин, мартовчулар эвээш кезиин алган. РСДРП-ниң бүгү делегейге төөгүлүг ужур-дузаазы чүл дээрге, Россияның революстуг марксисчи организацияларының каттыжары доозулганында болгаш В. И. Лениниң ажылдап кылганы идей-политиктиг болгаш организастыг принциптерин ёзугаар ажылчын аңгының партиязын тургускаңында болур.

Дмитрий ГАЙМАКОВ,
төөгү эртемнериниң кандидады.

ЧУРУКТА: В. И. Лениниң Псковта Бажың-музейинде делгээн чүүлдер. Лейпцигке «Искраның» баштайгы номерин парлаан типографияның майыы база бар.
Г. КАЛАЧЬЯННЫҢ фотозу. СЭТА-ның фотохроникаы.

ТӨӨГҮЛҮГ УЛУГ БОЛУУШКУН

РСДРП-ниң Ийиги съездизи ажыттынган хүнден бээр 1983 чылдың июль 30-де 80 чыл болуп турар. Россияның марксисчи организацияларының каттыжыышкыны Ийиги съездиге доозулган болгаш чаа хевирниң политиктиг партиязы, большевиктер партиязы тургустунган. «Политиктиг бодалдың шимчээшкини, политиктиг партия болур большевизм 1903 чылдан бээр туруп турар» деп, В. И. Ленин айыткан (ЧДЧ, т. 41, арын 6).

Марксисчи-ленинчи, большевик партияның тургустунганы — Россияның болгаш делегейниң ажылчын шимчээшкининге кайгамчык улуг эргилде болган. Ол эргилдениң канчап, чүге болу бергенин, чаа хевирниң партиязының канчап база чүге тургустунуп келгенин билип алыры делегей ареназында идеологтуг демисел онза чидигленген амгы үеде улуг ужур-дузалыг болуп турар. Делегейде коммунистиг партияларның туруп турары төөгүлүг эргежок чугула чүүл-биле болдунмаан, а марксизм таварылга болуп тывылган болгаш делегейге нептерээн деп хоозун чулчуруушкунну коммунизмниң дайзыннары амгы үеде өөскүдүп турар.

Ынчаарга пролетаржы партияның, амгы үеде делегейде марксисчи-ленинчи коммунистиг болгаш ажылчын партияларның тургустунганы — ол дээрге, төөгүнүң таварылгазы эвес, а делегейниң ниитилел хөгжүлдезиниң дүрүм ёзугаар түңнели-дир, күш-ажылдың болгаш капиталдың аразында демиселдиң, ажылчын шимчээшкинни эртемниг социализм-биле каттыштырганының түңнели-дир. Чаа хевирниң марксисчи партиязының тургустунганы революстуг чаа аңгының — ажылчын аңгының төөгү ареназынче кедүрлүп үнгени-биле сырый холбаалыг болган.

Россияга большевиктер партиязының 80 чыл бурунгаар тургустунганы делегейге, ылаңгыя Европа чурттарынга ажылчын шимчээшкиниң күштелдиреринге кайгамчык улуг салдарлыг болган. XIX чүс чылдың төнчүзүнге чедир ажылчын аңгының политиктиг партиялары капиталистиг чурттарның хөй нуруузунга тургустунган. Олар II Интернационалга каттышкан. II Интернационал бодунуң тургустунуп келгениниң баштайгы үе-чадазында марксизмниң туружун барымдаалап, ажылчын аңгының калбак массаларынга марксисчи идеяларны нептередиринге идиглиг болган. Ынчалзажок Ф. Энгельстиң мөчээниниң сөөлүнде II Интернационалдың социал-демократтыг партиялары оппортунизмниң оруунче чуглуп кирген-нер. Марксизмни ажыы-биле ревизиялап эгелээннер. Германияга бернштейннер, Францияга жоресисчилер, Англияга фабианчылар, Россияга «ажык марксисчилер» болгаш «экономистер» марксизмни «сайзыраңгайжыдар» деп чылдак-биле марксизмниң өөредиин хажыдып, ооң революстуг утка-шынарын, ылаңгыя аңгы демиселиниң, социал революцияның болгаш пролетариаттың диктатуразының дугайында өөредиин күш чок болдурарын оралдашканнар.

Кажан капитализм бодунуң сөөлгү чадазынче — империализм кылдыр шилчээн XIX чүс чылдың төнчүзүнде болгаш XX чүс чылдың эгезинде ажылчын аңгының революстуг партиязын — чаа хевирниң марксисчи партиязын тургузары эргежок чугула болу берген. Пролетар революциязынга боттуг байдалдар капиталистиг чурттарга тургустунган турган. Делегей империализмниң чөрүлдээлери кедергей чидигленген Россияга социалистиг революцияның кыптыгарынга дүүшкен байдалдар тургустунган. Ынчангаш Россия делегейниң революстуг шимчээшкининиң болгаш марксисчи бодалдың төвү болган.

Империализмниң болгаш пролетар революцияларының байдалдарында ажылчын аңгыга ёзулуг революстуг, ёзулуг коммунистиг партия —чаа хевирниң партиязы эргежок чугула дээрзин В. И. Ленин бадыткап көргүскен. «Аңгы талазы-биле бодунуң онзагай байдалдарын медерел билбишаан, пролетариат аңгы талазы-биле шуут-ла тускайлаң партияга каттыжар ужурлуг... Ынчаарга ындыг партия чокка пролетариат медерелдиг аңгы демиселинге чедир кедүрлүп шыдавас» деп, В. И. Ленин айыткан (ЧДЧ, т. 4, арын 375).

Чогум-на ындыг партия РСДРП-ниң II съездизинге тургустунган большевик партия болган. К. Маркс болгаш Ф. Энгельс мөчээн сөөлүнде революстуг партияны В. И. Ленин бирле дугаарында тургускан. Ооң тургускан партиязы социалистиг революцияның тиилелгези дээш пролетариаттың диктатуразын тургузары дээш демиселди бодунуң сорулгазы кылдыр ажыы-биле чарлаан.

Делегейниң коммунистиг шимчээшкинин амгы үениң эңне салдарлыг, хандыдыкчы күжү болуп турар. «Коммунистиг шимчээшкин бодунуң хүрээлеңин калбартырын, массаларга бодунуң салдарын быжыглаарын үргүлчүлээн. Компартиялар ам делегейниң 94 чурттарында идепкейлиг ажылдап турар. Чүгле Барыын Европага безин сөөлгү он чылдарда оларның хүрээлеңинге 800 муң хире чаа демиселчилер немешкен. Коммунистиг идеяларның тиилеттирбес хандыдыкчы күжүнүң херечизи ол-дур» деп, СЭКП-ниң XXVI съездизиниң материалдарында демдеглээн («СЭКП-ниң XXVI съездизиниң материалдары», арын 16).

Делегейниң ажылчын аңгызы, ооң политиктиг авангарды — коммунистиг болгаш ажылчын партиялар РСДРП-ниң II съездизиниң ажыттынган хүнүнден бээр 80 чылынга бүзүрелдиг бурунгаар базым-биле чедип келген. Олар ажылчы чоннарның эргелери дээш, тайбың болгаш улустарның айыыл чок чоруу дээш, идепкейлиг болгаш маадырлыг демиселди соксаал чокка чорудуп турар.

Тайбың дээш, империализмниң агрессчи политиказынга удур, боо-чепсекти эндере бүдүрериниге болгаш ядролуг дайынның кыжаныышкынынга удур коммунистерниң могаг-шылаг чок демисели делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң улам ыңай сырый каттыжыышкынының болгаш ооң авторидединиң бедиириниң күчүлүг фактору болуп турар.

Аңы-дуңма партиялар-биле СЭКП-ниң харылзаалары улам-на калбарган. Коммунистиг партияларның эң-не хөй нуруузу-биле СЭКП-ниң чаагай харылзаалары быжыккан. Француз, португал, герман, грек, фин, дат, австри компартиялар-биле болгаш Европаның, Американың, Азияның, Африканың коммунистиг өске-даа партиялары-биле СЭКП-ниң харылзааларының калбарганын онзалап демдеглээри чугула.

Европаның коммунистиг болгаш ажылчын партияларының 1976 чылда Берлинге болуп эрткен конференциязы делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң амыдыралынга улуг болуушкун болган. Боо-чепсекти эндере бүдүрериниге удур, тайбың болгаш социал депшилге дээш демиселге ажылчын аңгының, ажылчы чоннар массаларының сорулгаларын конференция тодаргайлаан. Европаның коммунистиг болгаш ажылчын партияларының төлээлекчилериниң 1980 чылда Парижке ужуражыышкыны чаа дайын кыжаныышкынынга удур демиселге улуг идиглиг болган.

Аңы-дуңма социалистиг күрүнелерниң коммунистиг болгаш ажылчын партиялары боттарының чурттарынга социалистиг болгаш коммунистиг тургузуушкунну удуртуп-шаан, тайбың дээш демиселди соксаал чокка чорудуп келген болгаш чорудуп-даа турар. БУР-нуң, ВУР-нуң, ГДР-ниң, ПУР-нуң, РСР-ниң, ССРЭ-ниң болгаш ЧССР-ниң партия болгаш күрүнениң удуртукчу ажылдакчыларының 1983 чылдың июнь 28-те Москвага ужуражыышкыны болгаш аңаа хүлээп алдынган кады кылган медеглел Европага болгаш бүгү делегейге тайбыңны камгалаарынга, ядролуг дайынның кыжаныышкынын чайладырынга принципиалдыг ужур-дузалыг болуп турар.

Ажылчын шимчээшкининиң төөгүзүнде эң улуг болуушкун — РСДРП-ниң II съездизи ажыттынган хүнден бээр сес он чылдар эрткен. Россия ынчаарда-ла хөй националдар чурттаан күрүне турган. Ынчангаш В. И. Ленин национал болгаш аграр айтырыгларны марксисчи ёзу-биле шын шиитпирлээринче улуг кичээнгейни съездиниң ажылының үезинде угландырган. ССРЭ-ниң бүгү национальныг болгаш биче улустарының бузулбас найыралы — СЭКП-ниң ленинчи национал политиказының чайынналчак тиилелгези. «Национал айтырыын социалистиг ёзу-биле шиитпирлээриниң дуржулгазын колониалдыг дарлалдан хосталган он-он чурттарда кичээнгейлиг өөренип турар. Социалистиг тургузуушкунга бистиң чедишкиннеривис, фашизмни чылча шапканы улуг тиилелге, Совет Эвилелиниң бүгү национальныг болгаш биче улустарының чечектелиишкини чоннуң хосталгалыг демиселинге күчүлүг идиг болган» деп, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Ю. В. Андропов «ССРЭ-ниң алдан чылы» деп илеткелинге онзалап демдеглээн.

Колониализмни узуткаары дээш Совет Эвилелиниң идепкейлиг болгаш шиитпирлиг демисели, улустарның хосталгазының болгаш деңэргезиниң херээн ооң хажык чок деткип турары оларның хосталгаже болгаш депшилгеже оруун чиигедип турар. Ол дугайын Азияның болгаш Африканың, Араб Чөөн чүктүң болгаш Латин Американың улустары эки билир.

(ПМА).

«ИСКРАНЫ» МАҢАА ПАРЛАП ТУРГАН

Сезен чылдар буруңгаар болган РСДРП-ниң II съездизинге большевик партия тургустунган. Россияның марксисчи революстуг организацияларын сырый каттыштырар херекке кайгамчык улуг рольду В. И. Лениниң инициативазын ёзугаар тургускан «Искра» солун ойнаан.

Шаандакы шагның орус хоорайы Псков — «Искраның» тургустунган черлериниң бирээзи.

...Владимир Ильич Лениниң Сибирьге шөлүлгезиниң хуусаазы 1900 чылдың январьда доозулган. Ынчалзажок найысылалга болгаш университеттиг база үлетпүр бүдүрүлгелерлиг улуг хоорайларга ооң чурттаарын эрге-чагыргалар хораан турган. Революстуг болуушкуннарның төвү — Петербургка чоокшулаар дээш В. И. Ленин Псков хоорайга чурттаарын шиитпирлеп алган. Аңаа ол 1900 чылдың февраль 26-да (март 10) чедип келген.

Орустуң марксисчи нити солунун («Искра») болгаш эртем-политиктиг журналды («Заря») парлаарынга белеткел талазы-биле организакчы улуг ажылды В. И. Ленин чоруткан. «Искраның» болгаш «Заряның» редакциязының медегелениң төлевилелин ол бижээн. «Искрага» дузалаар бөлүктү тургузар дугайында Владимир Ильич ынчаарда Псковка ылаптыг кылдыр дугуржуп алган.

Материалдарны чыыр, акша дузаламчызын организастаар, чаңгыс эп-сеткилдиглерниң харылзаазын калбартыр болгаш солунну тарадыр талазы-биле хүлээлгелерни бөлүк бодунга алган. Марксисчилерниң хуралдары аңгы-аңгы квартираларга болуп турган. Ындыг квартираларның бирээзи Петровская (амгы Плеханов) кудумчузунда Бочкаревтуң бажыңынга турган. Ам ында В. И. Лениниң Музей-бажыңы ажыттынган.

ЧУРУКТА: В. И. Лениниң Псков хоорайда Бажың-музейиниң болгаш Квартира-музейиниң эргелекчизи И. Н. Лукинаның В. И. Лениниң шөлүлгеге турган черинден Псковка эккелген хуузунда библиотеказы-биле аңаа келгеннерни таныштырып турары.

Г. КАЛАЧЬЯННЫҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохроникаы.

ЛЕНИН ДУГАЙЫНДА РАССКАЗТАР

«В. И. Ленин дугайында рассказтар болгаш очерктер» деп номну «Художественная литература» ном үндүрер чер парлаан. Чаа номну РСДРП-ниң Ийиги съездизиниң 80 чылынга тураскааткан.

ССРЭ-ниң улустарының чогаалчыларының — он тос национальдарының алдан хире авторларының чогаалдарын чыылда номда хөйү-биле парлаан. Коммунистиг партияның тургузукчузу болгаш делегейде эң баштайгы социалистиг күрүнениң үндезилекчизи В. И. Лениниң дугайында рассказ болгаш очерк жанрлыг чечен чогаалдыг эң эки дээжилерин чыылда номда киирген. Ол чогаалдарның авторларының аразында — Максим Горький, М. Шолохов, Н. Тихонов, Г. Марков, М. Ибрагимов, Мустай Карим, И. Шимкус, И. Шамякин болгаш оон-даа өскелер.

Владимир Ильич Лениниң революстуг улуг оруунуң дугайында —ооң гимназчы чылдарындан эгелээш, 1924 чылга чедир үеде улуг баштыңчының амыдыралы база ажыл-чорудулгазы-биле холбашкан чүүлдериниң дугайында номнуң бирги бөлүүнде чырыткан.

Ленинчи идеяларның өлүм чогунуң дугайында, В. И. Лениниң улуг өөредииниң бүгү делегейге тиилелгелиг нептерээшкининиң дугайын номнуң ийиги бөлүүнде чырыткан.

М. Алексеевтиң очеркин «Черниң улуг тараажызы» деп адаан. Ында мынчаар бижээн: «Ленин бистиң-биле кезээде кады. Бистиң дүүнгү ажыл-ижиивиске, бөгүнгү ажыл-херектеривиске, даартагы хүнгү өндүр-чаагай ижиивиске Ленин бистиң-биле кезээде кады».

(СЭТА).

ПАРТИЯГА ТУРАСКААТКАН

«Партия — бистиң үениң угааны, алдары болгаш арын-нүүрү» деп фотоальбомну парлаан. Ленинчи партияның тургустунганындан бээр 80 чылынга ону тураскааткан.

Коммунизм дээш, тайбың болгаш улустарның айыыл чок чоруу дээш империализмниң агрессчи политиказынга удур демиселге совет ниитилелдиң удуртукчу болгаш башкарыкчы күжү — СЭКП-ниң хөй талалыг ажыл-чорудулгазын номда тодаргай көргүскен. В. И. Лениниң амыдыралы-биле болгаш ажыл-чорудулгазы-биле сырый холбаалыг хөй документилерни, фото-чуруктарны номда киирген.

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин боттандырар дээш совет улустуң демиселиниң темазы, бистиң амгы үежилеривистиң маадырлыг ажыл-ижи номда база тодаргай чырыттынган. Чер кырынга тайбыңны камгалаар, боо-чепсекти эндере бүдүрерин кыңчыктырбас, ядролуг дайынның кыжаныышкынын чайладыр дээш Коммунистиг партияның кайгамчык улуг, могаг-шылаг чок ажыл-чорудулгазын номнуң тускай бөлүүнде көргүскен.

(СЭТА).

ЭРГИ ПРОТОКОЛ БАДЫТКААН

Ленинчи «Искраның» агентизиниң (төлээлекчизиниң) херээниң талазы-биле истелгениң материалдары Украин ССР-ниң Львов хоорайда күрүнениң төөгү музейинде тывылган. Солуннуң төөгүзүнде база бир чаа арынны ол материалдар ажыткан. Солунну Галицияны таварты дажыглап турган дугайында немелде медээлерни ук материалдар берип турар.

...Хоорайның төвүнде 22 дугаар бөдүүн бажыңче жандармнар үр үениң дургузунда кичээнгей салбайн келген. Ынчаарга полиция участогунуң кожазында бажыңга «Искраның» агентилери ужуражып, чажыды-биле ажылдап турганнар. Бажыңда ол квартираның түр када ээзи Киев университединиң эмчи факультединиң студентизи Марьян Гурский болган. Редакцияның даалгазы-биле ол Львовка чедип келген. Өске искрачылар-биле кады ол Женевадан болгаш Венадан чоруткан хөй экземпляр солунну болгаш өске-даа парлалга материалдарын хүлээп алгаш, Россияже чажыды-биле чорударын чогуур үезинде хандырып турган. Солуннуң чамдык экземплярларын түс черниң чурттакчыларының ортузунга тарадып келгеннер. «Илдең-не үймээнчи характерлиг» солуннарны болгаш дептерлерни Львовтуң хөй чурттакчылары ынчаарда ап турганнар. Солуннар-биле кады хуудус-кыйгырыгларны чурттакчылар хөй удаа алган. Ол хуудус-кыйгырыгларның чамдызы полиция протоколунда коштунган.

Орустуң политиктиг нити солунун Россияже чорудуп нептередиринге Львов хоорай улуг рольду ойнаан. РСДРП ТК-ның чажыт элээн каш квартиралары хоорайга турган. 1901 чылдың күзүнүнден 1903 чылдың ортан үезинге чедир хөй муң экземпляр солуннарны болгаш өске-даа литератураны Россияже чажыды-биле дамчыдып тараткан. Ленинчи «Искра» солун-биле холбаалыг бүгү чүүлдерни хоорайның ажылчы чоннары ылыктыы-биле кадагалап турар.

П. БАЧУН,
Н. КИСИЛЕВСКАЯ,
СЭТА-ның корр.

КАЛБАА-БИЛЕ ДЕМДЕГЛЕП ТУРАР

Төөгүлүг болуушкуннуң алдарлыг хүнүн — РСДРП-ниң II съездизи ажыттынгандан бээр 80 чылын бүгү диптерниң коммунистери, делегейниң депшилгелиг хөй-ниитизи база калбаа-биле демдеглеп турар.

УЛАН-БАТОР. Ленинчи партия бодунуң туруп келген чылдарының дургузунда совет улустуң шылгаттынган дайынчы авангарды—бүгү кижи төрелгетенниң чырыткылыг келир үезиниң баштайгы орук изекчизи болган деп, Моолдун «Унэн» солуну РСДРП-ниң II съездизиниң 80 чылынга тураскааткан чүүлүнге онзалап демдеглээн. Капиталдың дарлалындан хосталыр дээш Россия пролетариадының тиилелгелиг демиселин организастааны болгаш удуртканы, деңэргениң болгаш чөптүг чоруктуң принциптеринге үндезилеттинген ниитилелди тургусканы, тайбың болгаш улустар аразынга найырал дээш могаг-шылаг чок демисел — СЭКП-ниң үнелеп четтинмес төөгүлүг ачы-хавыялары болуп турар деп, солун айыткан.

Улустарның айыыл чок чоруун хандырарынче, делегейниң кады ажылдажылгазын калбартырынче угланган тайбыңга ынак политиканы ленинчи партия чайгылыш чокка чорудуп турар. Совет тайбың чаа инициативалар делегейге быжыг тайбыңны чедип алырынче угланган СЭКП-ниң могаг-шылаг чок күженишкиннериниң тодаргай херечизи-дир деп, «Унэн» бижээн.

ДЕЛИ. РСДРП-ниң Ийиги съездизиниң 80 чылынга тураскааткан чүүлдү Индияның «Нью эйдж» солуну парлаан. «РСДРП-ниң II съездизи — Россияның болгаш делегей пролетариадының хосталгалыг шимчээшкининге эргилделиг болгаш төөгүлүг үе-чада болган» деп, солун бижээн.

«Коммунистиг шимчээшкинге ол съезд төөгүлүг ужур-дузалыг болган. В. И. Лениниң ажылдап кылганы идейлиг, политиктиг болгаш организастыг принциптерге Россияның марксисчи организацияларын каттыштырарының чорудулгазын съезд боттандырган. Чаа хевирниң партиязы, ажылчын аңгының партиязы, эртемниг коммунизмниң болгаш социалистиг революцияның партиязы төөгүнүң ареназынче ынчаарда кедүрлүп үнген» деп, «Нью эйдж» онзалап айыткан.

Ленинчи Коммунистиг партияга баштаткан совет кижилер Октябрь революциязы тиилээн сөөлүнде иштики болгаш даштыкы контрреволюцияның күштерин чылча шапкан, социализмни тургузарының ленинчи планын боттандырган, гитлержи фашизмниң калчаалыг халдаашкынындан Төрээн чуртун, социализмниң чаалап алыышкыннарын камгалап, Европаның улустарын фашистиг ханныг кулданыышкындан хостаан.

Советтер чуртунуң бүгү национальныг болгаш биче улустарының экономиказының болгаш культуразының чечектелиишкини—СЭКП-ниң ленинчи национал политиказының чайынналчак тиилелгези-дир. ССРЭ-ге сайзыраңгай социализмни тургусканы — Коммунистиг партияның удуртулгазы-биле совет улустуң тургузукчу күш-ажылының кол түңнели-дир деп, солун демдеглээн.

ГАВАНА. «Ленинчи идеялар, РСДРП-ниң Ийиги съездизиниң идеялары бөмбүрзектиң барыын кезиин, Топ Американың девискээрин база чырыдыпкан. Ленинчи идеялар өлүм чок болгаш чер бөмбүрээн уламна чырыдып, улустарга хосталганың оруун айтыр мөңге чырык сылдыс болуп турар» деп, Кубаның «Гранма» солуну бижээн.

(СЭТА).

Ь Ы Н

ЭНЕРГИЯНЫ КАМНАП ӨӨРЕНИП АЛЫҢАР

Техниканың шапкын хөгжүлдезиниң үезинде, бистиң бо хүннеривисте энергия айтырыы бир кол чугула айтырыгларның бирээзи апарган. Энергия деп чүл? Ол дээрге кандыг-бир чүүлде азы херекселде мөөңнеттинген ажылдыр, азы ажылды кылып шыдаар ындыг арга деп база болур. Энергияны электрилиг, чылыглыг, механиктиг, ядролуг болгаш оон-даа өске хевирлерлиг деп ылгап турар. Бис боттарывыстың амыдыралывыска колдуунда-ла электрилиг болгаш чылыглыг энергияны ажыглап турар, оларның-биле холбашкан болур бис.

Кижи төрелгетен бодунуң хөгжүлдезиниң үе-чадазының аайы-биле энергияның чаа-чаа үнер дөстерин ажыглап өөренип келген. Кижи ыяштың, сугнуң, торфтуң, ооң соонда хөмүр-даштың, кывар даштарның, нефтиниң, газтың чыып, мөөңнеп алган энергиязын ажыглап билир апарган. Атомнуг азы ядролуг энергияны мырыңай чоокта чаа ажыглап өөрени берген.

Энергияны ажыглап, бүдүрүп турда, ол бир хевиринден өске хевиринче хөй катап шилчип турар болгаш ол шилчилгелер үезинде ооң чидирии албан туруп кээп турар. Чылыглыг электростанцияларга хөмүр-дашты оттуларга ооң иштики энергиязы чылыг энергиязынче шилчиир, ооң соонда генераторга электрилиг энергия кылдыр эде тургустунар. Электри дамчыдылгазының шугумнарынга ооң чидирии эвээш болзун дээш күжениишкиниң каш катап өскерттип тургаш хереглекчиге чедирер. Электрилиг энергияны бис бажыңнарывыска база аңгы-аңгы хевирлерже шилчидип ажыглап турар бис: ол дээрге механиктиг энергия (хеп чуур машина, доозун аштакчызы), чылыглыг энергия (электрилиг плита, чылыдар херекселдер), харын-даа мырыңай үн энергиязынче безин шилчидер (приёмниктер) болгаш оон-даа өске.

Бистиң чуртувуста чыл бүрүде муң-муң электрилиг херекселдерни чоңга бүдүрүп садып турар, хөй-хөй чаа квартиралар ажыглалга кирип, электрилиг энергияны ажыглаарын көвүдедип турар. А ооң кадында энергетиканың чаа-чаа улуг күчүлери ажыглалга кирип турар. Электростанциялар болгаш чылыг төптери бар күчүзү-биле ажылдап турар. Ынчалза-жок оларның күчү-шыдалы кызыгаарлыг, бодунуң бар шыдалындан ажыр бере албас деп чүве билдингир. Чижээ, күскүжүшкы үелерде электростанциялар бодунуң шыдаар шаа-биле ажылдаар. Ол хамаан чок хонуктуң үе-шагындан хамаарыштыр энергияны ажыглаары, аңаа дүүштүр ону ажылдап үндүрери база өскерлип турар. Эртен 8 шактан 10 шакка чедир, кежээ 17 шактан 21 шакка чедир электрилиг энергияның ажыглалы эң улгадыр. Чурттуң улуг-улуг девискээрлерин чаңгыс энергия системазы кылдыр кошкан чүве болганда бир электростанция кандыг-бир чылдагаан-биле энергияны чедир бербейн баар чүве болза, өскелери четпес энергияны немей бээр ужурлуг болгай. Бистиң республика болза Сибирьниң чаңгыс аай энергия системазында коштунган.

Бир эвес хереглеп турар энергияны электри станциялары берип шыдавайн баар болза канчаарыл? Бо таварылгада албадал-биле чылыглыг болгаш электри энергиязын хереглээрин эвээжедир апаар. Электри энергиязын хереглээрин эвээжедирип чүгле үлетпүр бүдүрүлгелеринге доктаадып тургускан-даа болза, ону бис эскербес-даа болзувусса, ол чорук чоннуң материалдыг байдалынга салдарны чедирип турар деп чүве билдингир. Чедир бердинмээн 1 квт-шак электри энергиязындан чүнү чидириптерин санап каап.

1 квт-шак электри энергиязы ол дээрге — чедир кылдынмайн барган бир бүдүн ээжеш идик, 8 кг колбаса, азы 10 кг конфета, азы 33 кг мороженое-дир. Ол болгаш өске-даа чедир бердинмейн барган продукция дээрге кайда-ла бир кижиниң чештинчек холундан куруг агаарже салдынган электри тогу-дур. Чижээ, силерниң ээ чок каапкан өрээлинерге 60 ваттың лампазы бир хонук хире хывар болза 1 квт-шактан ажыг энергияны чарыгдаар. А чылыг өрээлди чылдып каан камин, куруг черге ажылдап турар телевизор, өске-даа херекселдер каташтыр алыр болза, чеже хире энергияны куруга «чип» турар деп бодаар силер?

Бистиң амыдыралга ажыглап турар энергиявыстың 15-20 хуузу куруг черге чорупп турарын санап тыпкан. Бистиң республикага хамаарыштыр ону бүдүн чылда кылдыр санап кээрге, ол дээрге хөлчок улуг сан — 14000000 квт-шак энергия болур. Ам үстүнде сан-биле деңнеп көрүңер, чеже ээжеш идик, чеже килограмм колбаса, конфета, мороженое бүдүрүп болур турган-дыр. А бистиң шахтёрларывыс ынча энергияны ажылдап үндүрер кылдыр 6 муң хире тонна хөмүр-дашты казып тывар ужурлуг. Ынча энергияның өртээ база хөй — 500 муң рубль.

Энергияның ынча хөй чидирии кайыын келирил? Эвээшле үеде куруг черге кывып каан электрилиг херекселдерниң шуптузунуң чарыгдааны каттышса-каттышса ынча чеде бээри ол.

Чылыг энергиязын канчаар ажыглап турар бис? Кижиге чылыг энергиязы колдуунда чурттап, ажылдап турар черлерни чылыг тургузарынга, чем белеткээринге херек. А чуртталга шөлүн чылыдарынга чарыгдап турар энергиявыс бажыңдан тарап үнген чылыгны катап немээринге чорупп турар деп чүве билдингир. Бажыңдан чылыг канчаар тарап чорупп турарыл? Чылыгның ол чидириглери мындыг. Ниити чидириглерниң 40 чедир хуузу чылыглаттынмаан соңгалар болгаш эжиктер дамчыштыр дашкаар үнер. 15 хуузу соңга шилдерин дамчыштыр, база бир 15 хуузу ханалар дамчыштыр тарап үнер. Изиг суг ажыглап турар черлерде чылыгның чидириинниң 23 хуузу суг чарыгдалы-биле кады үнер. Чаңгыс бөдүүн чижектен көрээлиңер. Балконнуң эжиин чылыглаваан дийик силер. Оортан хапада 15-20 см. диаметрлиг үттен үнер хире чылыг үнер. Бир эвес, бажыңны ыяк чылыглап алыр болза, чылыгның чидирии үш катап эвээжээр деп чүвени санап үндүрген. Бир эвес өрээлдиң температуразын 1 градус соодуптар болза, энергия чарыгдалы 4-5 хуу кызырлыр ийик. Ону чүгле чаңгыс Кызыл хоорайга хамаарыштыр санаарга, чылда 24 Гкал чылыг энергиязы азы 37 муң рубль-дир.

Энергияны ажылдап үндүрери болгаш ону хереглекчилерге чедирери хөй-хөй кижилерниң күш-ажылы-биле, бойдустуң үнелиг байлактарын ажыглаары-биле, парын машиналарны бүдүрүп кылыры, ажылдадыры-биле холбашкан. Кандыг-даа хевирниң энергиязы болза, ол дээрге ниитилелдиң катап тургустунмас байлаа болур. Ынчангаш кая-даа, кандыг-даа байдалдарга энергияның артык чарыгдалын болдурбазы, ооң камналгазын, хумагалыг чарыгдалын чедип алыры — чоннуң чаагай чоруун бодап, сеткип чоруур кижи бүрүзүнүң херээ, хүлээлгези.

В. БАХЧИВАНЖИ.
Энергия хайгааралының республикада салбырының начальниги.

КИЧЭЭНГЕЙЛИГ БОЛУҢАР, ГАЗ!

Газ ажыглалы эптиг болгаш бажың ажылын чиигедип турар одаар чүүл. Ынчалзажок ону кайы хамаан чок ажыглаар болза, озал-ондак болуп, өрт үнүп болур. Ынчангаш газ ажыглап турар кижилер озал-ондак болдурбазы-биле газ ажыглалының дүрүмнерин билир, хажык чок сагыыр ужурлуг.

Газ плиталарын кыпсып тургаш, форточканы ажыдып алырын утпаңар. Хып турар газ херекселдерин хайгаарал чокка кагбаңар. Газ-биле ажылдаар херекселдерни ажылдадырын школа назы четпээн уругларга, а ол ышкаш ону ажыглап билбес кижилерге чөпшээревеңер. Газ колонказын ажылдадыр мурнунда агаар тырттарын хынап алыңар.

Газ-биле ажылдадыр херекселдерни арыг база үрелик эвес байдалга тургузуңар.

Газ херекселдериниң бичии-даа үрелиишкиннерин газ ажыл-агыйының ажылдакчылары эдер ужурлуг.

Газ херекселдеринден газ өрээлче үнүп турар болза, ооң тускай чыды бар. Бир эвес өрээлде газ чыды тыптып келген болза, өрээлди дораан агаарладыр, газ херекселин ажыглаарын соксадыр болгаш 04 телефон-биле авария албанын кыйгыртыр херек.

Авария албаны дүн-хүн чок ажылдаар.

ӨРЭЭЛГЕ ГАЗ ЧЫТТАЛЫП КЕЛГЕН БОЛЗА:

ДАРААЗЫНДА ЧҮҮЛДЕРНИ КЫЛЫП БОЛБАС | **ДАРААЗЫНДА ЧҮҮЛДЕРНИ КЫЛЫРЫ ЭРГЕЖОК ЧУГУЛА**

Ю. КОСАРЬКОВТУҢ «Пионержи чай» деп фотоэтюду.

VIII Спартакиадада

АНЫЯКТАР МУРНАП

ЦСКА-ның футбол—чиик атлетика комплекизинде эртип турар хостуг хүреш маргылдаазынга эрткен спартакиаданың чемпионнарының чүгле чаңгызы бо удаада адын бадыткаан. 30 харлыг москвачы Салман Хасимиков (100 ажыг кг) мергежил болгаш аваангыр чоруунуң талазы-биле шыырак белеткелдиин көргүзүп, шылгараан. Ол делегейниң үш дакпыр чемпиону.

Спартакиаданың ол маргылдааларынга кым-даа манаваан чүүлдер база болгулаан. Олимпийн чемпионнары Сапасар Оганисян, Сергей Белоглазов, Магомед-Гасан Абушев, Сослан Андиев болгаш Илья Матэ олар дээди шаңналдарга четпейн барганнар.

ССРЭ-ниң шилиндек командазының кол тренери, ийи дакпыр олимпийн чемпиону Иван Ярыгинниң чугаалааны-биле алырга, талантылыг мөгелерниң чаа бөлүү тывылган.

— Чаа чемпионнар Арсен Фадзаевтиң, Таймураз Дзгоевтиң, Рахим Новрузовтуң, аар деңзилиг Аслан Хадарцевтиң, Петр Нанневтиң болгаш маргылдааның эң аныяк киржикчизи 17 харлыг Эгий Мусоянның хүрешкени чараш болган. Бо чылдың маргылдаазынга Наниевтиң хүрешкени эң-не чайыннанчак болган — деп, кол тренер чугаазын түңнээн.

ССРЭ-ниң Улустарының VIII чайгы спартакиадазынга Сергей Корнилаев, Гурген Багдасарян, Виктор Алексеев, Анатолий Паламарев олар чемпион аттарга төлептиг болганнар.

Маргылдааларның сөөлгү хүнүнде дөрт комплект шаңналдар дээш болган маргылдаага Гурген Багдасарян, Арсен Фадзаев, Таймураз Дзгоев болгаш Салман Хасимиков олар алдын медальдарны чаалап алганнар.

Команда талазы-биле РСФСР-ниң спортчулары мурнап турар. Москваның болгаш Украинаның командалары дараазында черде.

КЛАССИКТИГ ХҮРЕШ

ЦСКА-ның футбол—чиик атлетика комплекизинде эртип турар спартакиаданың классиктиг хүреш маргылдаазының 48, 62, 90 кг деңзилерде түңнел маргылдаага киржир мөгелер илереп турар.

Эрткен спартакиаданың хүлер шаңналының эдилекчизи, 28 харлыг москвачы Виктор Савчук бүзүрелдиг хүрежип, арыг саннарны ойнап ап келген. Түңнел ужуражылгада ол 24 харлыг делегей чемпиону Руставиден келген Теймураз Казарашвили-биле хүрежир. «Алдын» дээш кол кордакчыларның бирээзи, Москва олимпиадазының чемпиону, алма-аташы Жансалык Ушкемпиров бертингеш, маргылдаадан үне берген.

Европаның ийи дакпыр чемпиону, Витебскиден келген мөге Игорь Каныгин (90 кг) беш ужуражылгаларны шуптузун арыг ойнап алгаш, ам Спартакиаданың дээди шаңналы дээш хүрежир эргени чаалап алган. Ол-ла деңзиде Каныгинниң шыырак удурлалыкчыларының бирээзи, диптиң чемпионадының мөңгүн шаңналының эдилекчизи, румын спортчу Ион Драйка эки түңнелдиг чорупп, Спартакиаданың база бир шаңналын чаалап алырынче кордап турар.

62 килограмм деңзилиг мөгелерниң аразынга Саранскиниң төлээзи, Европаның эрткен чылгы чемпиону, 20 харлыг Рафаель Насибуллов түңнел оюннарже чиги-биле үнген.

Медальдар дээш 52, 74, 100 кг деңзилиг мөгелерниң хүрежи база эгелээн. Делегейниң беш дакпыр чемпиону, Монреаль олимпиадазының тиилекчизи, москвачы Николай Балбошин база катап эки хүрежип, 1981 чылда делегей чемпиону, Тбилиси чурттуг Михаил Саладзе болгаш бо чылдың Европа чемпионадының хүлер шаңналының эдилекчизи, Киевтен келген Виктор Авдышев олар-биле ужуражыр.

52 килограмм чедир деңзилиг мөгелерниң аразынга Москва олимпиадазының чемпиону, Тбилисиниң спортчузу Вахтанг Благидзе биле делегейниң бирги чери дээш эрткен чылын болган маргылдааның тиилекчизи Арташат чурттуг Бенур Пашаян олар чаңгыс бөлүкте таварышканнар.

БООДАЛГА

Мытищилерде олимпийжи боодалга шөлүнде боодалга спортунуң мастерлери шаңналдарны чаалап ап эгелей бергеннер. Биче калибрлиг пистолеттен боолаарының маргылдаалары эр улус аразынга чидиг байдалга эрткен. Аңаа Фрунзениң төлээзи Москва олимпиадазының тиилекчизи Александр Мелентьев 570 санны алгаш, эки чорупп турда, Гродноданкелген снайпер Владимир Шилов 572 санны алгаш, финишке мурнай берген.

Биче калибрлиг пистолеттен боолаарынга херээженнер аразынга маргылдаа эки түңнелдерлиг болган. Аңаа 7 спортчу делегей чергелиг спорт мастериниң нормазын күүсеткен. А делегейниң каш дакпыр чемпиону, ереванчы Зинаида Симонян 590 санны алгаш, тиилээн.

Команда талазы-биле төгерикке боолаарынга Грузияның командазы үшкү черни ээлээр аргалыг болган. Алдын медальдар — Азербайджанның спорчуларында.

ЭВЭЭШ ОЮННАР АРТКАН

ССРЭ-ниң Улустарының VIII чайгы спартакиадазының шыдыраа маргылдаазының төнеринге чедир ийи дээскиниг оюн арткан. Медальдар кайнаар баары амдызында эки билдинмес. Түңнел оюнга киржир алды командаларның бежинде идегел бар. Ол дээрге 13—13 санныг Москваның болгаш Грузияның, 12,5 санныг Ленинградтың, 12 санныг Латвияның болгаш 11,5 санныг Украинаның командалары болуп турар. Армения командазы элээн хожудап, 9 санныг туруп турар.

Спартакиадаларның төөгүзүнде болуп көрбээн чүүлдер база болгулаан. Баштайгы оюннардан эгелеп эки түңнел чок болуп, ийи спартакиадаларның тиилекчизи Россия Федерациязының командазы түңнел оюнче кирбээн.

А шиитпирлиг оюннарга база-ла кымның-даа манаваны түңнелдер болган. Ийиги оюнда Ленинград—Грузия ойнаан. Аңаа Грузияның шыдыраачылары тиилээннер. Ол оюнга бир дугаар киржип турар Армения командазы-биле эрткен спартакиаданың чемпиону — Украинаның командазының оюну хайым болуп доозулган. Бо оюннарга грузин шыдыраачылар латыш спортчуларга уттурупканнар. Москва—Украина — бир оюнну соңгаарлатткан. Делегейниң үш дакпыр чемпиону Анатолий Карпов Александр Белявский биле бирги хөлге кончуг солун оюнну хайымнаан.

ЧАДАГ - ТЕРГЕ

ССРЭ-ниң Улустарының VIII чайгы спартакиадазының программазында кирген долгандыр чорууруның чадаг-терге маргылдаазын спортчулар делегейниң чаа рекордтары биле эгелээн. Донда-Ростовтан келген спортчу Виктор Куповец 4 километрниң дистанциязын 4 минута 37, 68 секундада эрткеш, шылгараан. Ол ГДР-ниң спортчузу Харольд Вольфтуң көргүзүүнден 2,273 секунда дүрген болган.

Спартакиаданың чадаг-терге маргылдааларында киржип турар 160 спортчуларның аразында Москва олимпиадазының чемпионнары Александр Краснов (Ленинград) болгаш Валерий Мовчан (Белоруссия), РСФСР-ниң командазындан делегейниң ийи дакпыр чемпиону Сергей Копылов болгаш өске-даа сураглыг спортчулар бар.

(СЭТА).

Юристиң тайылбыры

МАҢГЫСТАЛЧАК АМЫДЫРАЛЫ ДЭЭШ

ССРЭ Конституциязының 60 чүүлүнде: «Бодунуң шилип алганы ниитилелге ажыктыг ажыл-чорудулганың талазы-биле ак сеткилдиг ажылдаары, күш-ажылдың сагылга-чурумун сагыыры—ССРЭ-ниң күш-ажыл кылып шыдаар хамааты бүрүзүнүң хүлээлгези болгаш ат-алдарының хереэ. Ниитилелге ажыктыг күш-ажылдан былдаары социалистиг ниитилелдиң принциптеринге таарышпас» деп айыткан.

ССРЭ-ниң хамаатылары Үндезин Хоойлуда айыттынган бо чүүл ёзугаар Төрээн чуртунуң мурнунга ак сеткилдиг күш-ажылды кылып турар. Оларның бедик бүдүрүкчүлүг күш-ажылы чурттуң улам бай, шыырак болурунга, чурттакчыларның ажыл-амыдыралын экижидеринге улуг идиглиг болуп турар.

Ынчалза-даа хөй-ниитиге ажыктыг ажыл кылырындан ойталаар, халас кежик сүрүп, маңгысталчак арга-биле амыдыраар сорулгалыг ийи-чаңгыс кижилер бистиң аравыста ам-даа бар. Ындыглар дээрге кем-херек үүлгедиринге сундулуг кижилер-дир. Ынчангаш чер кезип, тоянчы чоруур, маңгысталчак амыдыралдыг кижилерге хамаарыштыр кеземче харыысалгазын хоойлу ёзугаар онаар. Ол дугайында РСФСР-ниң КД-ның 209 чүүлүнде маңгысталчак амыдыралы дээш 1-2 чылда хосталгазын казып шиидерин көрген. А ажыктыг күш-ажылдан ойталааны дээш шииттирип чораан кижи маңгысталчак амыдыралын уламчылавышаан болза, ону үш чыл чедир хуусаалыг кылдыр шиидер.

Ажыктыг ажыл кылбайн, чер кезип, тоянчы чорааны дээш суд болуп турар үеде ол херекти РСФСР-ниң КД-ның 341 чүүлү-биле шиидип болур. Бо таварылгада шииттирип турар кижиниң ниити байдалын, ооң мөзү-шынарын өөренип көргеш, ол-ла хуусаала күш-ажыл профилакторийинче чорудар арганы база ажыглап болур. Мурнунда база тоянчы амыдыралдыг чораан, өлүрүүшкүн болгаш өске-даа аар кем-херек үүлгеткен кижилерге хамаарыштыр бо чүүлдү ажыглавас. Ол ышкаш күш-ажыл профилакторийинден ээп келгеннерге үш чыл хуусаа эртпээнде база ындыг чигелде көргүспес.

Бир эвес күш-ажыл профилакторийинче шииттирген кижи аңаа баргаш ажыл кылырындан ойталаар, күш-ажылдың сагылга-чурумун, ол ышкаш аңаа тургустунган ёзу-чурумну хажылар болза, ук профилакторийниң киирген бижиин ёзугаар суд чери ук херекти катап көөр болгаш, ук хуусаада эдип-чазаар күш-ажыл колониязынга хереэн эрттирер кылдыр шиидер.

Турум чурттаар чери чок, чурттакчылыг бир черден өскезинче кежип чоруур, 4 айдан өрү үеде ажылдавайн турар кижилерни тоянчы деп санаар. А хамаатылардан аъш-чем, акша-төгерик, идик-хеп аймаа дилеп ап чоруур, база-ла ажыктыг ажыл кылбас кижилерни диленчи деп адаар. Тоянчы кижи-биле ооң ылгалы чүл дээрге, диленчилер доктаамал чурттаар черлиг, көшкүн эвес болур. Диленчилерге хамаарыштыр база кеземче ялазы көрдүнген. Боттарын дайынның азы күш-ажылдың инвалидтери, халаптыг аарыгга таварышкан кижилер кылдыр улуска көргүзүп, чурттакчыларның чаагай сеткилин мегелеп чоруур авыяастыг кижилер ол. Кырган-даа, инвалид-даа, аарыг-даа кижиге күрүне пенсияны берип, дузаламчыны көргүзүп, кылып шыдаары ажылга киирип турар, ынчангаш ындыг кижилер улчуп, диленип чоруур болза, хоойлу ёзугаар хемчег хүлээдир апаар.

Ол бүгү-биле чергелештир бажың ажылчыны болуп, азы бир кижиге хуу секретарь-машинакчылап, чолаачылап, уруглар хайгаарап ажылдап турган кижини маңгысталчак амыдыралдыг деп санавас дээрзин хоойлу көрген.

Улаштыр үш ай дургузунда, азы чылда ай хире үе иштинде тоянчылап, маңгысталчак арга-биле амыдырап келген кижилерге баштай ол чорууун каары-биле сагындырыг кылыр. А бир эвес сагындырыгны херекке албас, ол чорууун уламчылаар болза, ону РСФСР-ниң КД-ның 209 чүүлү-биле кеземче ялазынга онаар. Ажыл кылып шыдаар аргалыг кижиге бир ай хуусаа иштинде ажылга кирип алырын сүмелээр.

Ындыг кижилерни ажылга киирер дугайында айтырыг тургустунган соонда, 15 хонук дургузунда улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүскомнары оларның мергежилиниң аайы-биле таарыжыр ажылдарны тывар.

Бир ай хуусаа иштинде ажылга кирер деп сагындырыг алган кижи ол хуусаада ажылдап эгелевес, маңгысталчак, тоянчы амыдыралын уламчылаар болза, РСФСР-ниң КД-ның 209 чүүлү-биле кеземче хүлээдир.

С. ДОРСАТ,
Тыва АССР-ниң Дээди судунуң кежигүнү.

телевидение

ИЮЛЬ 29-ТА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — Спортчу информация. 9.10 — «Россия» солунуның поляр экспедициязының киржикчилери-биле школачыларның ужуражыышкыны. 10.10 — «Черниң дузу» деп уран-чечен телефильмниң 3-кү сериязы. 11.20 — Ф. Листтиң чогаалдарын делегей конкурстарының лауреады Л. Тимофеева (фортепиано) күүседир. 11.40 — Телемедээлер. 11.45—14.15 — Чапсар. 14.15 — Телемедээлер. 14.35 — Социалистиг чурттарның документалдыг фильмнери. 15.15 — М. Мусоргский. «Делгелгеде чуруктар». 15.45 — Орус чугаа. 16.20 — Уругларга уран-чечен фильм — «Кичээнинер, язытымелегей!». 17.45 — Теле-очерк. 18.15 — Хөглүг ноталар. гаштар. 18.30 — Документалдыг телефильм. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Эртем болгаш амыдырал». 19.30 — Концерт. 19.50 — «Черниң дузу». деп уран-чечен телефильмниң 4-кү сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35 — РСДРП-ниң II съездизиниң 80 чылынга уткуштур музыка-публицистиг дамчыдылга. — «Коммунистер, бурунгаар!». 22.45 — Бөгүн делегейде. 23.00 — ССРЭ-ниң улустарының VIII Чайгы спартакиадазы. Аар атлетика. 23.25—23.40 — Спортчу информация.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — Документалдыг фильм. 8.50 — Бойдус дугайында билиг. Чагааларга харыылар. 9.20 — «Фольклорнуң ритмнери». 9.55 — М. Шолохов — «Кижиниң салым-хуузу». 10.40 — «Шыдыраа школазы». 11.10 — Англи дыл. 11.40 — Уругларга фильм — «Сиген кырынга эртенги чем». 1-ги, 2-ги сериялар. 13.55 «Дүңеки дилижанс» деп музыкалыг телешииниң баштайгы көргүзүү. 18.00 — ССРЭ-ниң улустарының VIII Чайгы спартакиадазы. Классиктиг хүреш. 15.30 — Телемедээлер. 15.35 — 18.00 — Чапсар. 18.00 Телемедээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.20 — «РСДРП-ниң II съездизиниң 80 чылы» деп беседа. Автор — төөгү эртемнериниң кандидады О. А. Толгар-оол. 19.30 — «Азия тевү». 19.00 — Киножурнал. 19.10 — Телефестиваль «Четтектел-ле, төрээн тывам». 19.40 — Телемедээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удупар, чаштар!». 20.15 — Чаа документалдыг фильм. 20.45 — «Улустуң аялгалары». 21.00 — «Үе». 21.35 — «Өлүм чок ыры» деп уран-чечен телефильм. 22.50 — 23.10 — О. Фельцман. «Испан сюжеттер».

Редактор В. С. ШАРАВИН.

агаар

Республикага шокар булуттаар, хүнүң ийиги чартыында кезек чаъстаар, дииңмирээр. Соңгу-барыын чүктен хаттың күжү секундада 5—10 метр. Дүне агаарның температуразы 12—18, чамдык черлерге 5—10 градус чылыг болур. Хүндүс 22—27 градус чылыыр.

Автооруктарга көстүрү эки.

Кызылга чуга булуттаар, чагбас. Дүне агаарның температуразы 13—15, хүндүс 25—27 градус чылыг болур.

Кино

ИЮЛЬ 29-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Нас венчали не в церкви» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Избранник Великого Духа» 9.05, 11.45, 14.20, «Пираты XX века» 12.30, «Печальная повесть любви» 16.05, 20.50, «Призрачное счастье» 18.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Не забудь... станция Луговая» 15.00, 16.40, 18.10, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Роковое путешествие» 16.50, 19.40 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Самая длинная соломинка» 18.30, 20.30 шактарда.

«ЧАЙГЫ»: «Битва за Рим» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

Редакцияның адрези: 667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажың № 3 Телефоннары: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-31, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-71, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-22-60, культура килдизиниң 2-23-54 кодээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 1069.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1). ТС—01523